

સમાનો મન્ન: (જ્ઞાવેક)

સમાનો પ્રવા (અથવેવેક)

પરબ

ઓનલાઈન

સ્થાપના વર્ષ : ૧૯૬૦

વર્ષ : ૩

જાન્યુઆરી : ૨૦૦૯

અંક : ૭

: પરમર્શનસમિતિ :

નારાયણ દેસાઈ

ભોળાભાઈ પટેલ

ભારતી ર. દવે

પ્રમુખ

વરિષ્ઠ કાર્યવાહકસમિતિ સભ્ય

પ્રકાશનમંત્રી

: તંત્રી :

યોગેશ જોષી

: સહતંત્રી :

પ્રફુલ્લ રાવલ

ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ

મેંઘાણી શાનપીઠ ૦ ક. લા. સ્વાધ્યાયમંદિર

ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ (પ્રકાશન વિભાગ), ગૌવર્ધનભવન, આશ્રમ માર્ગ,

'સંઠમ્પ' પાછળ, નદીકિનારે, અમદાવાદ-૩૮૦ ૦૦૯

ફોન અને ફેક્સ : ૨૬ ૫૮૭૯૪૭

Web-site : www.gujaratisahityaparishad.org

www.gujaratisahityaparishad.com

અ નુ ક મ

પરિષદ-પ્રમુખનો પત્ર

નારાયણ દેસાઈ

કવિતા

પાય ગઝલો • ચિનુ મોદી, ઝરમરે • નલિન રાવળ, આજ આદિલ...
• નીરિન વડગામા, દશ્ય દેખાતું રહ્યું ! • દિલીપ મોદી

અભ્યાસ

પ્રરક-મરકની હાર્યસૃષ્ટિ • વિજય શાસ્ત્રી

સમીક્ષા/વંશાવલોકન

'પમુની વાતી' વિશે • નવનીત જાની પદ, પરોક્ષ-પ્રત્યક્ષ : અતંદ
સાહિત્યસેવીનો ગાઠ સંસ્પર્શ ધરાવતા લેખો • પારુલ કંઈપં દેસાઈ,
એક ઊર્મિભર્યું પ્રવાસવર્ણન • ડૉ. લવકુમાર દેસાઈ, સમૃદ્ધ વ્યક્તિત્વનો
આલેખ • ડૉ. નલિની દેસાઈ

અહેવાલ

ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદનું ૨૪ત જયંતી શાનસન્ન • અજય પાઠક

પરિષદવૃત્ત

સંકલન : અનિલા દલાલ

સાહિત્યવૃત્ત

સંકલન : પ્રફુલ્લ રાવલ

આવરણચિત્ર

ભરત પટ્ટણી

પરિષદ-પ્રમુખની પત્ર

ગાંધીકથાઓ મને ગુજરાતમાં ખૂણે ખૂણે લઈ જાય છે. હાલમાં જ ધરમપુર તાલુકાના ખડકી ગામે ગાંધીકથા થઈ, જે ગામની પડખેથી વહેતી નાર નદીને સામે કાંઠે મહારાષ્ટ્રની નાશિક જિલ્લો છે. સાટેખર-ઓક્ટોબરમાં ઈંગ્લેન્ડ, ફ્રેન્સ અને સંયુક્ત રાજ્ય અમેરિકામાં પાંચ ટેકાણે ગાંધીકથા થઈ. આ લખું છું તેનાથી ત્રણ દિવસ પહેલાં મહારાષ્ટ્રની ઉપરાજધાની નાગપુરમાં કથા પૂરી થઈ. જ્યાં જ્યાં વસે એક ગુજરાતીને ન્યાયે દેશમાં કે વિદેશમાં જ્યાં જાઉં ત્યાં ગુજરાતીઓને મળવાનું થાય જ અને એમને મળું ત્યારે ગુજરાતી ભાષા, ગુજરાતીઓનાં સંગઠનો અને સંસ્થાઓ તથા ગુજરાતની બહારના સમાજમાં એમના સ્થાન અંગે પણ સ્વાભાવિક રીતે ચર્ચાવિચારણા થાય.

નાગપુરમાં ત્યાંના ગુજરાતી સમાજે નવેમ્બરની છઠ્ઠી તારીખે તમારા પ્રમુખનું સન્માન કર્યું આશરે ૩૦-૫૦ જણની સભામાં ૧૦-૧૨ સમાજ કે સંસ્થાઓ વતી જુદા જુદા પુષ્પગુચ્છો આપ્યા. ! એમની આગળ જે વિચારોની ચર્ચા થઈ તેમાં 'પરબ'ના વાચકો – ખાસ તો ગુજરાત બહાર વસેલા વાચકોને રસ પડશે એમ ધારી આજના પત્રમાં એનો ઉલ્લેખ કરું છું.

ચુનવેરકો'ના એકથી વધુ સર્વેક્ષણો એમ કહે છે કે બાળકોના શિક્ષણનું ઉત્તમ માધ્યમ એમની માતૃભાષા જ હોય. માતૃભાષા અંગે સામાન્યપણે ચુનવેરકોના શિક્ષણશાસ્ત્રીઓની વ્યાખ્યા એવી છે કે બાળક જે ભાષાના વાતાવરણમાં જન્મે છે ને ઊછરે છે, જે એને પહેલવહેલી સાંભળવા મળે છે તે એની માતૃભાષા. ગુજરાત બહાર જન્મેલાં બાળકોના ગુજરાતી વાલીઓએ એમના પરિવારમાં ગુજરાતી જ બોલવાનો ફિવાજ રાખ્યો હોય તો બાળકોની માતૃભાષા ગુજરાતી જ હોય. પણ બાળક શેરીમાં જઈ રમવા માંડે એટલે એને આસપાસનાં બાળકો જે ભાષા બોલતાં હોય તે બોલવા-સાંભળવાની ટેવ પડે છે. ઘણી વાર એ જ એ બાળકોની પ્રથમ ભાષા બની શકે. નાગપુરવાસી ગુજરાતીઓમાં ઘણાં બાળકોની માતૃભાષા, આ કસોટી મુજબ મરાઠી બને. એમનું શિક્ષણ માતૃભાષા મરાઠીમાં જ થાય એ તેમના સમગ્ર વિકાસમાં ઉપયોગી થઈ પડે.

પરંતુ આ બાળકો ગુજરાતી સમૂળગી ભૂલી જાય છે. તેઓ ગુજરાતી ભાષા મારફત વરસી આવતી આખી સંસ્કૃતિની ધારાથી વંચિત રહી જાય. આ વિષય દૂરના પ્રાન્તોમાં, જ્યાં આસપાસના વાતાવરણમાં ગુજરાતીથી ઠીક ઠીક દૂરની ભાષા બોલાતી હોય, દાખલા તરીકે તમિળ, તેલુગુ, મણિપુરી કે કાશ્મીરી અથવા તો અંગ્રેજી, ફ્રેંચ, સ્પાનિશ, રૂસી, ચીની કે અરબી – ત્યાં જો ધરમાં ગુજરાતી વપરાતી ન હોય તો બાળકો કાયમને માટે ગુજરાતી સંસ્કૃતિથી છેટાં રહી જાય. તેઓ નરહિંદ – મીરાં અને હેમચંદ્રાચાર્યથી માંડીને ગાંધી – મકરંદ – રાજેન્દ્ર તેમજ ઝંડુ ભટ્ટથી માંડીને વિક્રમ સારાભાઈ સુધી વિકસાતી આવતી સંસ્કૃતિથી વંચિત રહેવાનાં. માટે ગુજરાતી વાલીઓનું એ કર્તવ્ય છે કે ધરમાં તો એ પોતાનાં બાળકો સાથે ગુજરાતી ભાષામાં જ બોલવાનો આગ્રહ રાખે. એમની સાથે પત્રવ્યવહાર પણ ગુજરાતીમાં જ કરે અને ધરમાં ગુજરાતી ભાષાનું ઉત્તમ સાહિત્ય વસાવી બાળકો જોડે નાગપુરની ગુજરાતી સમાજની કથાઓ એક બીજી વાતની પણ યાદ આપવી. સભામાં આવેલા કુલ સભ્યોના લગભગ ચોથા ભાગના સભ્યોએ પોતપોતાની સંસ્થા વતી જુદા જુદા ફૂલગજરા આપ્યા. અલબત્ત આ બધા ગજરાઓ

એનો હાર્દિક પરિચય કરાવે. અંગ્રેજી માધ્યમમાં ભણતાં ગુજરાતી સાહિત્યકારોનાં બચ્ચાંઓને મેં નારદના નામનો ઉચ્ચાર નરાદા કરતાં સાંભળ્યો છે. પણ જ્યાં પિતા જ યોગને યોગ કહેતા હોય ત્યાં કદાચ એની નવાઈ ન લાગે.

ગુજરાતની શાળાઓ સાદુ સૂત્ર હોય તો તે 'માધ્યમ ગુજરાતી – ઉત્તમ હિંદી અને અંગ્રેજી' અને ગુજરાત બહાર 'માધ્યમ માતૃભાષા – ઉત્તમ રાષ્ટ્રભાષા કે અન્ય રાષ્ટ્રીય ભાષા' હોય. જે વડીલો બાળકોને ગુજરાતીના સંસ્કાર નથી આપતા તે પોતાની માતૃભાષાનો જ નહીં, પણ માતૃસંસ્કૃતિનો પણ દોહ કરે છે.

ગુજરાત-બહાર વસતા ગુજરાતીઓએ બીજી પણ એકલે વારતો ખાસ ધ્યાનમાં રાખવા જેવી છે. થોડા સમય પહેલાં આસ્ટ્રેલિયાના વડાપ્રધાને ત્યાં નવો વસવાટ કરવા આવેલી લઘુમતીઓને ધમકીભર્યા અવાજમાં એવી મતલબનું કહ્યું હતું કે 'આપ્યા છો તો અમારા કલામાં રહો. નહીં તો આવ્યા ત્યાં પાછા ચાલતા થાઓ.' આ વાણી સાંભળીને આપણે ત્યાંના કેટલાક બહાદુરોને લાગ્યું કે નેતા હો તો આવા હો ! એમણે કહ્યું કે આપણને પણ આવા નેતા બપે, જે લઘુમતીને પંપાળવા કરવાને બદલે એમને પરબાવી દે કે કાં સાબણા રહી, કાં ગાંસડાં-પોટલાં બાંધીને હાલ્યા જાઓ. આવી જ વાતના પડથા થોડા બ્રિટનમાં અને થોડા બીજા દેશોમાં પડતા પણ સંભળાયા. વિદેશમાં વેપારઉદ્યોગ કે નોકરી-ધંધો કરનારા ગુજરાતીઓ પણ વોટબંકે શોધતા રાજકારણીઓના મિજાજમાં જ જાણે બોલતા હોય એમ કેટલીક જગ્યાએ લાગ્યું. ખૂબી એ છે કે આ લોકો એક બાજુ આવા રાજકારણીઓને આર્થિક ટેકો આપે છે તો બીજી બાજુ એ જ લોકો વેશીકરણની દુહાઈ પણ દેતા હોય છે. આમ એક જ વાત એ લોકો વિચારી દેતા લાગે છે કે તેઓ પોતે પણ એ દેશની લઘુમતીમાં જ છે. ઈંગ્લેન્ડ કે અમેરિકામાં આફ્રિકાને રસ્તે થઈને આવેલા કે સીધા મુંબઈથી ઊડીને આવેલા ગુજરાતીઓ ઈંગ્લેન્ડ-અમેરિકામાં તો લઘુમતીમાં જ હોવાના ને ? એટલે ગુજરાતમાં લઘુમતી પ્રત્યે કેવી વર્તણૂક રાખવી જોઈએ એનો વિચાર ઉરકેરાટ કે આવેશમાં આવીને કરવાને બદલે એમણે માનવતા, નાગરિકતા અને સાચતાના ત્રણે તોળીને કરવો જોઈએ. એક કાળે દક્ષિણ આફ્રિકામાં રંગરૂષ જોઈ-અનુભવીને 'આપણે ત્યાં આપણે કહેવાતા અસ્પૃશ્યો સાથે આવી જ વ્યવહાર નથી કરતા ?' એવો પ્રશ્ન પૂછનાર ગાંધી લખી ગયા છે કે કોઈ પ્રજા કેટલી સંસ્કારી છે એ માપવું હોય તો એ પોતાની લઘુમતી જોડે કેવો વ્યવહાર કરે છે તે તપાસવું જોઈએ.

નાગપુરવાસી, લંડનવાસી કે લોસ એન્જલીસવાસી ગુજરાતી તે પ્રદેશ કે દેશમાં લઘુમતીમાં હોય છે અને શિયાળામાં કે લગ્નગાળામાં જ્યારે દેશમાં જાય છે ત્યારે એ બહુમતીનો સભ્ય નથી થઈ જતો ? પોરબંદર કે રાજકોટના વાણી ગાંધી માત્ર પોતાના કોચલામાં ભરાઈને વિચાર નહોતા કરતા. તેથી તેમણે ઠેક ૧૯૦૮માં નીરને ત્રાજવે તોળીને મૂલ્યાંકન કરવાની વાત કરી હતી. હવે એ વાતને એક સદી થઈ. એ જમાનામાં દુનિયા હતી એના કરતાં આજે ઘણી નાની થઈ ગઈ. અઠવાડિયાઓ કે મહિનાઓ સુધી દરિયો ખેડીને વિદેશ જનારા ગુજરાતીઓ હવે અઠવાડિયામાં દુનિયાનો આંટો મારીને ઘરે પાછા ફરે છે અને એક ગરવી ગુજરાતણ પુઘ્વાથી ઊડીને અવકાશમાં વિહાર કરી આવે છે. દુનિયા જ્યારે એક પંખીનો માળો થઈ ગઈ છે ત્યારે આપણે એક જગ્યાએ હોલાં-કબૂતર અને બીજી જગ્યાએ શકરા-બાજ બનીએ તે કેમ શીલે ?

જાણે કે એક જ દુકાનેથી ખરીદાયા હોય એવા લાગતા હતા. એક જ પ્રકારનાં ફૂલ, એક જ પ્રકારની બાંધણી અને એક જ પ્રકારના વ્યાપ્તિકમાં વીટલા. અત્યારે એ પુણ્યોત્તી થોડા કલાકની આવરદાનો વિચાર બાજુએ રાખીએ. અને હોવટે વ્યાપ્તિકનો નિકાલ કેમ કરવો એ પ્રશ્નનો ઉકેલ હજુ સુધી દુનિયામાં સંતોષકારક મળ્યો નથી, એ વાત પણ કોરે રાખીએ તો પણ એક દિવસ તો ગુજરાતી સમાજની એ નાનકડી સભામાં ખાસ ધ્યાન ખેંચે એવી હતી કે ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદના પ્રમુખના સન્માનાર્થે અપાયલા આ પુષ્પગુચ્છો એ કાંઈ એક જ ઉદ્યોગપતિએ આવરવેરાવાળાઓને સંતોષવા અનેક ટૂંકાં રચ્યાં હોય એવી પારિવારિક વ્યવસ્થા નહોતી. એ તો એક જ ગુજરાતી સમાજમાં પોતપોતાની આગવી અસ્મિતા શોધતાં જાતિવાર કે શ્વેતવાર પડેલાં પુષ્પમંડિત ફૂંડાળાઓ સૂચવતા હતા. કેટલાક દેશોમાં તો માત્ર સંસ્થાઓ જ નહીં પણ મંદિરો પણ જાતિવાર કે ભાષાવાર જોવામાં આવ્યાં. ક્યાંક લુવાણાઓનું મંદિર, ક્યાંક પંજાબીઓનું, ક્યાંક વળી કોઈક બીજાનું આ માત્ર ઉપારથ દેવો કે ઉપાસના-પદ્ધતિઓની વિવિધતા નહોતી સૂચવતાં પણ તે તે સંપ્રદાયના અનુયાયીઓની લગનવિવાહ કે મરણ-સરણની પદ્ધતિઓનું વૈવિધ્ય પણ સૂચવતાં હતાં. ન્યાનજાત, પેટાજાતિ કે ગોળામાં વહેંચાઈ જવાની આપણી લાક્ષણિકતા આપણે વિદેશ જઈ વસીએ ત્યારે પણ નહીં છોડી શકીએ તો આપણે ક્યાં જઈને અટકશું ?

આપણા બે જનનાયકોનાં ઉદાહરણો ગુજરાતી પ્રજાને પદાર્થપદ પૂરા પાડી શકે તેવાં છે. પહેલાં દાખલો સરદારનો. ખેડના ખેડૂતોની ચળવળમાં પોતે તો જ પડે કે જો અમદાવાદના કોઈ આગેવાન ખેડના પ્રશ્ન પાછળ સમય આપવા તૈયાર હોય, એવી ગાંધીજીએ હકલ કરી ત્યારે વલ્લભભાઈએ આ બીડું ફક્ત ઓટલા સાડુ નહોતું ઝડપ્યું કે પોતે ખેડા જિલ્લાના વતની હતા. એમને માટે તો પોતાનો કામદંધો બાજુએ રાખીને સમાજના પ્રશ્નમાં જંબાવવું એ નાના ફૂંડાળાને વિસ્તરવાની જ પ્રક્રિયા હતી. બારડોલી તાલુકાના ખેડૂતોએ પોતાની ઉપર લદાતા વધરાતના મહેસૂલ અંગે ગાંધીજી આગળ રાવ બાધી ત્યારે તેમને આરામ આપી પોતે એ તાલુકાની આગેવાની લીધી તે સમયે વલ્લભભાઈએ બીજું ફૂંડાળું વિસ્તાર્યું ત્યાંથી જ તેઓ સરદાર તરીકે ઓળખાયા. તે માત્ર બારડોલી કે ગુજરાતના જ નહીં, પણ આખા દેશના સરદાર. પછી વડાપ્રધાન બની શકે એની પૂરી ચોગ્યતા હોવા છતાં નાચબ વડાપ્રધાન બની ગુલબાર્તું સંભાળ્યું ત્યારે સત્તાના પદનું ફૂંડાળું ઓળંગીને રાષ્ટ્રના હિતનું વર્તુળ વિસ્તાર્યું. જેની મારફત એમણે સૌકરો દેશી રાજ્યોને ભારતના સાર્વભૌમ રાષ્ટ્રમાં ભેળવી ઈતિહાસમાં કાયમને માટે અમર પદ પ્રાપ્ત કર્યું આ ઘટનાથી ૧૨-૧૮ વર્ષ પહેલાં દાંડીફર વખતે, પોતાના આશ્રમથી ગુજરાતને દરિયાકિનારે જઈ મીઠું પકવી અન્યાયી કાયદો તોડવાની કલ્પના ગાંધીજીની હતી. પણ એમની ફર્યાનો માર્ગ નક્કી કરવાનું કામ જેટલા વ્યવહારકુશળ તેટલા જ વિશાળ દક્ષિણ સરદારને સોંપ્યું. એ કામ સરદારે કેવી કુશળતાથી પાર પાડ્યું એનો ખ્યાલ ઘણાને નહીં હોય. ગાંધીજી મીઠાનો કાયદો તો પોતાના જિલ્લામાં જ તોડે એવો આગ્રહ ઘણા જિલ્લાના કાર્યકર્તાઓ કરવા માંડ્યા. ખેડા જિલ્લાના કાર્યકરો પણ એમાં અપવાદ નહોતા. આપણા જિલ્લામાં દરિયાકાંઠો ક્યાં છે ? એ પ્રશ્નનો જવાબ પણ આગ્રહ કરનારાઓએ વિચારી રાખેલો. ‘મહીસાગરાનાં પાણી ભરતી વખતે ચડે છે. એ ઓટમાં ભિતરે ત્યારે આપણા જિલ્લાના કાંઠા પર મીઠાના ગોગડા મૂકતાં જાય છે. તે ઉપાડીએ એટલે કાયદો તોડવો જ ગણાય ! ખેડા જિલ્લો તો સરદારનો પોતાનો જિલ્લો. પણ

તેઓ જિલ્લાના ફૂંડાળામાં બંધાયેલા જ રહ્યા. ગાંધીજીની ફર્યા ગુજરાતના વધુમાં વધુ જિલ્લાઓમાંથી પસાર થાય એનો જ તેમણે વિચાર કર્યો. તેથી સુરત જિલ્લાના પણ દક્ષિણ ભાગમાં દાંડીનો દરિયાકિનારો પસંદ કર્યો. વળી દેશી રાજ્યોને ઘડીયા છઠ્ઠા ભાગમાં રાષ્ટ્રમાં વિલીન કરનાર સરદારે ફર્યાનો આખો માર્ગ એવો પસંદ કર્યો કે જે બ્રિટિશ હકમાંથી જ પસાર થતો હોય અને દેશી રાજ્યોને છંછેડે નહીં. તેથી જ એ માર્ગ વસંદવાની સાવ નજીક આવ્યો તે છતાં જંબુસર ભણી વળી ગયો. ખેડા જિલ્લાનો મહીકાંઠો ત્યજીને સુરતનો દાંડીકાંઠો પસંદ કરવામાં ફૂરદંષ્ટિ ઉપરાંત વિશાળ દંષ્ટિ પણ હતી.

અને બીજો દાખલો ગાંધીજીનો. દક્ષિણ આફ્રિકામાં પીટરમારિસબર્ગના સ્ટેશન પર ધક્કો ખાતીની સાથે જ ગાંધીજીએ કુટુંબનું ફૂંડાળું ઓળંગીને દક્ષિણ આફ્રિકામાં વસતા મામ હિંદીઓના વિશાળ વર્તુળમાં પ્રવેશ કર્યો. ત્યારથી પછી એમ પાછા વળીને જોયું જ નહીં. એમનું..... ૧૯૧૫ પછી આખો દેશ બન્યું. ૧૯૧૭માં ચંપારણના પ્રથમ સત્યાગ્રહમાં જ એમણે બિહાર ઉપરાંત ગુજરાત, મહારાષ્ટ્ર, કર્ણાટક ને સિંધના કાર્યકર્તાઓને કામ લગાડ્યા. ૧૯૩૨માં ડો. આંબેડકરને ‘તમે જન્મથી અસ્પૃશ્ય તો હું જાત પસંદગીથી અસ્પૃશ્ય’ એમ કહીને ગાંધીજીએ જાતિવ્યવસ્થાનું ફૂંડાળું તોડ્યું. દક્ષિણ ભારતમાં હિંદી શીખવવા એમણે પોતાના પુત્ર દેવદાસને મોકલ્યા. સાબરમતીના આશ્રમનું ધારણ ઘડતાં એના ઉદ્દેશ તરીકે પહેલું વાક્ય ગાંધીજીએ ‘જગતહિતની અવિરોધી એવી રાષ્ટ્રસેવા’ એવું લખ્યું. એમની સેવાનું ફૂંડાળું જગતથી નાનું થઈ જ ન શકે. એ જગત હવે તો નાનું થયું છે અને આપણો વ્યાપ મોટો થયો છે.

પ્રશ્ન એ છે કે આપણે આવા નેતાઓનું માત્ર ગૌરવગાન કરીને સંતોષ માનીશું કે એવા નેતૃત્વને અનુસરવાનો કાંઈક પ્રયત્ન કરીશું ? આ પ્રશ્ન ઝીલતાં એ આપણે ‘અમારાથી શું થાય, અમે તો...’ – એમ કહીને પાણીમાં બેસી જવા ન માંગતા હોઈએ તો પોતાનું ફૂંડાળું વિસ્તારમાં પોતાનું જ કલ્યાણ છે એ વાત બરાબર સમજીને તેમ કરવાનો પ્રયાસ કરવો જોઈએ. હું કોઈ બારડોલી સત્યાગ્રહની કે દાંડીફરની વાત નથી કરતો. હું તો માત્ર એટલું જ કહું છું કે આપણે ગુજરાતીઓ દુનિયાના જે કોઈ પણ ખૂણામાં હોઈએ ત્યાં આપણી માંડેના ન્યાત-જાત, ધર્મ-સંપ્રદાય કે બીજા વાડાઓ વિસ્તારીને સૌથી પ્રથમ ગુજરાતી બનીએ. એમાં જ આપણું ભવું છે. સાચા ગુજરાતી તો જ બનાશે કે જે ત્યાર પછીનાં આપણાં પગલાં વિશ્વનાગોરિક બનવા તરફનાં હશે. શું આ મનોરથ બહુ મોટો લાગે છે ? વિશ્વની આજની પરિસ્થિતિમાં આબરુભરે રહેવાનો એ જ માર્ગ છે એ આપણે સમજવું જોઈએ. વળી એમ પણ કોઈ કહેવું નથી કે આપણે એક જ છલાંગો વિશ્વનાગોરિક બની જવાનું છે. ભિરનારની ટોચ પર ચડવા માટે પ્રથમ તો આપણે પહેલું પગલું જ માંડવું પડશે. પગથિયે પગથિયે જ ગિરનાર ચડાય છે. આ પગથિયાં ચડતાં એટલે પોતાના સ્વાર્થના ફૂંડાળાને વિસ્તારતા જવું. સ્વાર્થથી પરાર્થ ભણી, ત્યાંથી સર્વાર્થ ભણી અને છેવટે પરમાર્થ ભણી. ગુજરાતીની યાત્રાનાં એ જ પગથિયાં છે. કોણ કઈ ઠેક સુધી પહોંચ્યું છે, એ જાતવપાસનો વિષય બની રહેશે.

નારાયણ દેસાઈ

કવિતા

પાંચ ગાઝલો | ચિનુ મોદી

૧

માન ઇમ્મસ, માન વાઠળ, કે જ દેખાતું નથી
હું બ્રિખરની ટોચ પર તો કે જ બોલાતું નથી.
રોજ મારું નામ જોવી ચિહ્ની મોકલતાં તમે
રોજ આંબો તાણતો, પણ, કે જ વંચાતું નથી.
રંગભેરંગી બગીચો, વૃક્ષ, વેલી, પાકડાં
કેક બામી છે કે બુલબુલ એ અતાં ગાતું નથી.
ખૂબ સગવડ છે અતાં પણ શું કરું આ સ્વગને ?
મારી સાથેનું અહીં તો કોઈ દેખાતું નથી.
છેક તળિયે હોય માની ફૂલકી ગિરે દીધી
માન અતાં ચાલાક છે, 'ઇશાર્ક' પકડાતું નથી.

૨

ઠોકરો ને કેશ છે
ગૂંચવાતો દેશ છે.
હાથ પણ પાછા પરે
સર્પ છે કે કેશ છે ?
મોત ! પટમાં આવને
ક્યાં ફિકર લવલેશ છે ?
સાસનું પ્રગટીકરણ
કેક કાળ મેશ છે.
રાત દૂકી ટચ પડી
(ને) કેક બાકી વેશ છે.

૨૭-૮-૨૦૦૮

૨૦-૫-૨૦૦૮

૩

કે ક્યાકો, કેક ટંચા થી ગયા
એ બધાના આકી બંદ થી ગયા.
તું નથી એની પ્રતીતિ થી ગઈ
હાથ મારા ઠંડા ઠંડા થી ગયા.
સાવ સોના જેવા કે સંલંધ, પણ -
એમ સમજો ભડભડ વંકી થી ગયા.
ખૂબ જાણીતા થયા આગંતુકી
મંદ વાચુ ઝંઝા ઝંઝા થી ગયા.
મેં લૂહોલાં આંધુ સારાકલાં હશે
હાથ જોને ગંગા ગંગા થી ગયા.

૪

તડકો-છાંચો સરખો તોળું
આંબો પર ક્યા અશુ ભોળું ?
દરવાજા પર સાનાટો છે
ઘરમાં ક્યાથી પેકું રોળું ?
જળ છે ને છે અહીં ઝાંઝા
જે ચાપું, એ લાગે મીળું.
છાના છાના ક્યા લગ રૂંડેશો ?
શક્ય નથી હું તમને ખોળું.
આખા જગમાં ક્યાંય જરે ના
ઇશાર્ક સરીખું માણસ ભોળું.

૫

લાકડાં બળશે ને તડતડશે હવે
જવ ખોતાં દેહ ચડભડશે હવે.
તું ગાજા ઉપરાંતનું ચાલ્યો જ છે
એક ચોક્કસ શણ તને નડશે હવે.
શાસ પાછા, આવા-પાછા થાય છે
કોઈને બોલાવવા પડશે હવે.
માન નકશામાં વતન વંચાય છે
આંગળી લાગાર ત્યાં અડશે હવે.
ચોતરકે 'ઇશાર્ક' કેવળ છે બરકે
તું ચિરંતન કેમનું ઘડશે હવે ?

૨૩-૧-૨-૨૦૦૭

ઝરમરે | નહિન રાવળ

શ્વેત
સાભર અભયી ઝૂંટતા નભની
નીચે
પારિજાતની ફૂલ મહેકતી ડાળ;
ડાળ પર
પંખી ફૂંજે;
સમીર હિંડોળે પૃથ્વી ઝૂંલે;
તૃણ
તૃણ પર ઝાકળ
ઝાકળ પર ઝરમર ઝરમર
સોનલ વરણા
સૂર્યકિરણનાં રનેહ ઝરમરે.

કમ્પોલા

૬-૧૦-૨૦૦૮

૫-૫-૨૦૦૮

૧૬-૨-૨૦૦૮

પરબ ❖ જાન્યુઆરી, ૨૦૦૮

આજ આદિલ..... | નીરિન વડગામી

ગઝલની ગજલો ધરીને આજ આદિલ આખરે ઊઠી ગયા,
પૂરજોશો પાંગરીને આજ આદિલ આખરે ઊઠી ગયા.
પ્રેમના એવા મુલાયમ તાંતણે બાંધી બધારે કાફલા,
અંધવચાળે આંતરીને આજ આદિલ આખરે ઊઠી ગયા.
એક મુઠ્ઠી લઈ અને બાંભો ભરી પાહું ધરું છે એમણે,
ચોપડો સરભર કરીને આજ આદિલ આખરે ઊઠી ગયા.
શાસની સરહદ સુધી પહોંચ્યા પછી પાછા ફર્યાંતા આમ તો,
તોય સૌને છેતરીને આજ આદિલ આખરે ઊઠી ગયા.
કેંક ભીંતોને ચણી છે તોય આ વરસાદ ક્યાં રોકાય છે ?
સાવ ભીનું સાંભરીને આજ આદિલ આખરે ઊઠી ગયા.
ઘસાલસોયા એ વતનની ધૂળને માથે ચડાવી પ્રેમથી,
સાત સાગરને તરીને આજ આદિલ આખરે ઊઠી ગયા.
એ 'વળાંકે' જઈ 'સાતત' પગરવ' કરી 'ન્યૂયોર્ક' નામે ગામમાં,
એમ અંતે ઓસરીને આજ આદિલ આખરે ઊઠી ગયા.

દશ્ય દેખાતું રહ્યું ! | દિલીપ મોદી

સંભવે છે પણ વિલંબાતું રહ્યું
ફૂલ અંતે એક કરમાતું રહ્યું.
કાગળો પર મૌન ચર્ચાતું રહ્યું
ઝોણ દઢીલી ગઝલ ગાતું રહ્યું ?
આંખ મેં મીચી દીધી ને તે પછી
ક્યાં સુધી એ દશ્ય દેખાતું રહ્યું !
રાતભર ઊગી ગયાં કેં દર્પણો
ને યુગોનું સ્વપ્ન ચરુચાતું રહ્યું.
પંખી ટહુકી લઈ જુઓ ઊઠી ગયું
પિંજરાનું રૂપ બદલાતું રહ્યું.
આખરે મેં સત્ય સ્વીકારી લીધું
ટોળું શ્રદ્ધાનું વિખેરાતું રહ્યું.
પ્રેમના ચક્રડોળમાં બેઠો 'દિલીપ'
ઉશ્વભર અસ્તિત્વ ચક્રચાતું રહ્યું.

ખરડ-મરડ-ના ૨૦૦૮માં થયેલા પ્રકાશનને લેખકે પુનઃમુદ્રણ નહીં પણ 'નવી આવૃત્તિ' ગણાવ્યું છે કેમ કે જૂની આવૃત્તિઓમાં ત્રણ હાસ્યવાર્તાઓ હતી તેને સ્થાને આહીં ચાર લઘુનિબંધો સમાવાયા છે. આ વાત ઓટલા માટે મહત્ત્વની છે કે હાસ્યવાર્તા અને હાસ્યનિબંધ વચ્ચે વ્યાવર્તક ભેદ છે એનું સૂચન એમણે આહીં કરી દીધું છે. આપણેત્યાં એક ખોટી સમજ વ્યાપક રીતે પ્રવર્તે છે (ખોટું તરત જ અને બહુબંધ ફેલાઈ જતું હોય છે) કે સાહિત્યના અન્ય પ્રકારો કરતાં હાસ્યપ્રધાન કૃતિઓ લોકો સુધી વધુ પહોંચે છે. ખરેખર એવું નથી. હાસ્યની કૃતિઓ ભણાવતી વખતે ગંભીરતા ધારણ કરીને છેવટ સુધી બેસી રહેતા વિદ્યાર્થીઓ ઓછા નથી. રમૂજ કૃતિઓ પણ મૂજ વાચકોને કશી અસર કરી શકતી નથી. હાસ્ય માટે આવી પરિસ્થિતિ ખરેખર ગંભીર ગણાય. એક પાશ્ચાત્ય વિદ્વાને હાસ્યસંકલ્ને બે પ્રકારના ભાવકો દર્શાવ્યા. ૧. સિરિયસલી લ્યુમરસ અને ૨. લ્યુમરસલી સિરિયસ. પહેલા પ્રકારમાં કદાચ હાસ્યલેખકો પોતે જ આવે. આ જ્યોતીન્દ - બીટીસાગર સુધીના લેખકો કદી પોતે હસતા દેખાયા નથી. (આહીં 'દેખાયા' શબ્દ પર ધ્યાન આપવું.) જ્યારે બીજા વર્ગમાં હાસ્યની છોળો ઊડતી હોય ત્યારે પણ નિર્લકાર ભાવે અવિચલ રહેનારા લોકો આવે. એમની ગંભીરતા ત્યારે હાસ્યપ્રેરક હોય છે. મોટા મોટા સત્તાધારીઓની ગંભીરતા હાસ્યની વિપુલ સામગ્રી પૂરી પાડે છે. બીટીસાગરની ઓળખાણ રજનીકુમાર પંડ્યાએ એક જણને કરાવી ત્યારે એ "ભાઈએ એવું કહેવું કે 'મને હાસ્યાસ્પદ લેખકો બહુ ગમે છે' (જુઓ 'ખરડ મરડ' ચોથા આવૃત્તિ, પૃ. VIII). 'હાસ્યકાર' અને 'હાસ્યાસ્પદ'નો ભેદ પણ ન પાડી શકનારા વચ્ચે હાસ્યકારની સ્થિતિ કેટલી કરુણ બની રહે છે તે કલ્પી શકાય એવું છે. આગળ જતાં લેખકે કરેવું બીજું એક વિધાન (Statement) પણ મહત્ત્વનું છે કે 'આરા લેખો... મુક્ત હાસ્ય પ્રેરવા સમર્થ નથી. (પૃ. IX) પત્નીસંકલ્ને કરેવું એક ત્રીજું વિધાન 'હસવા માટે ગિંચા પ્રકારની બુદ્ધિ જોઈએ' (પૃ. X) પત્નીને બહાને ન હસી શકનાર સૌક્રોહીને માટે કહેવાયું છે. સંસ્કૃતમાં અત્યોક્તિનો એક પેટા કાલ્પપ્રકાર છે એમાં ભમરને સંબોધીને થતું કથન નાથિકાને માટેનું હોય છે તેવી અત્યોક્તિઓ 'ખરડ મરડ'માં પકડી પાડવી અઘરી નથી તો સહેલી પણ નથી. હાસ્યલેખક-માત્રના આ મોડકા ઓપરેન્ડાઈ છે કે એમાં આવતાં કથનો જે પાત્રો માટે થયાં હોય એ પાત્ર પૂરતાં જ સીમિત ન રહેતાં વ્યાપક જનસમુદાયને માટેનાં બની રહે છે. હાસ્યલેખકની વળી એક વધુ કરુણતા એ છે કે હાસ્યલેખો ઝાઝા વંચાતા નથી પણ આ કરુણ પરિસ્થિતિ હાસ્યલેખક માટે તો લાભકારક જ બની રહે છે કેમ કે લોકો તેમના લેખો વાંચતા ન હોવાથી લોકો વિશે તે થાણું હિંમતપૂર્વક લખી શકે છે !

આ નિબંધોમાં લેખકે પોતાની પત્નીને એક પાત્ર તરીકે ઠેર ઠેર ગોઠવી છે તેમાં ઉપર કહ્યું તેમ ફક્ત લેખકની જ એકની એક) પત્નીને નહીં જોવા વાચકોને ભલામણ

અવાજોની એક વિશિષ્ટ દુનિયા છે - રેલવે. આંખો ખૂલી રાખી માત્ર જોયા કરો

તો અહીં અનોખાં દેશોનો કોઈ પાર નથી. એમ આંખો બંધ રાખી માત્ર કાન સરવા રાખી સાંભળતા રહો તો અવાજોની એક અનોખી દુનિયા તમારા ચિત્તમાં બડી થાય. દેશો અને અવાજોએ રેલવેને અન્યથા અલગ માહોલ રચી આપ્યો છે, સૌને સમાન રીતે ઉપલબ્ધ વાતાવરણ. ફરસાદ અને મન હોય તો કોઈ પણ સ્ટેશનના પ્લેટફોર્મ પરના બાંકડે બેસી જાઓ તો સમય ક્યાં પસાર થઈ જાય તેની સરત ન રહે. અમદાવાદ સરખા ગંજાવર રેલવેસ્ટેશનનાં પ્લેટફોર્મ પર કલાકોના કલાક મેં આ રીતે માણ્યા ને પસાર કર્યા છે, તો સાણોસરી, ભારેર, કાંચિયાનેસ અને દેલવાડા સરખાં વેરાન અથવા હયાનિયાઈ પણ માનવવિહોણાં સ્ટેશનો પર મેં જિંદગીનો મોટો હિસ્સો રોજિન્દાન કૂઝોની જેમ પસાર કર્યો છે. નીરવ એકાંતની શણોમાં ચિત્તની ટૂંક પર ઓકિત અવાજોની એ બાંધણી રણઝણી ઊઠે છે ને તેની પાછળ દેશોની વણજાર સ્મૃતિપટ પર પસાર થાય છે. નિર્જન ટાપુ સરખા સાણોસરી સ્ટેશને મેં પ્રથમ વાર પગ મૂકેલો ત્યારે હું ડચાઈ ગયેલો.

(‘મારો અસાધ્ય’, પૃ. ૭૭)

- જનક ત્રિવેદી

પરબ ❖ જાન્યુઆરી, ૨૦૦૯

છે. પત્ની નહીં, પત્નીત્વ અહીં પાત્ર છે ! જેમ દુષ્યન્ત અને શકુંતલા એ બે પ્રેમીઓની વાતમાં ખરેખર તો દુષ્યન્ત-શકુંતલાનું તિરોધાન થાય છે ને બે (હીંડે પણ બે) પ્રેમીઓ પુરોધાન પામે છે તેમ.

પરિ જૂની વસ્તુઓનો શોખીન છે તેનાથી લગ્નગણવન સુખી થાય છે કેમકે પત્ની પણ જેમ જેમ જૂની થતી જાય તેમ તેમ પરિનો પ્રેમ વધતો જાય છે પણ આવા વિધાનથી પત્ની ગુસ્સે થાય છે કેમકે એને પ્રેમ વધતો જાય' એના કરતાં પોતે જૂની થઈ ગઈ છે એ વાત વધારે ડંખે છે !

બીચીસાગરના આ હાસ્યનિબંધો એકસાથે બે સ્તરે ગતિ કરે છે. પ્રથમ સ્તર વિદગ્ધ હાસ્યભાવક માટેનું છે, બીજું વિદગ્ધ અને સરોરાશ બંને પ્રકારના વાચકો માટેનું. 'જૂનું એટલું (૧)' નિબંધમાંથી એક નમૂનો મળે છે. (દેર ડેર નમૂનાઓ તો મળશે) જેમાં -

મારી પાસે એક સાઈકલ છે' (પૂ. ૨) આ વિધાન પછી તરત જ બીજું વિધાન આવે કે -

અત્યારે એ ચાલતી નથી.' પછી ત્રીજું -

જોકે લીધી ત્યારે પણ એ ચાલતી નહોતી.' પછી ચોથું -

અચલતાનાં આ બે બિંદુઓ વચ્ચે થોડો કાળ એ ચલિત હતી.'

અચલતાનાં બે બિંદુ' થોડો કાળ' ચલિત' જેવા ભાષાપ્રયોગો 'શિષ્ટસહી લુમ્પરસ'નાં નિર્દર્શનો છે. ભાષાનો આડઅર અહીં સામિપ્રાપણે પ્રવર્તે છે. ચાલતી ન હોય એવી સાઈકલનો શો અર્થ ?

એ જ રીતે પુરાણોમાં જે પ્રકારની નિરૂપણશૈલી પ્રયોજાઈ છે તેનો સાઈકલસંદર્ભ થતો વિનિયોગ પણ વિદગ્ધોને જ 'ચરકમરક' હાસ્ય પૂરું પાડે છે. મને કહેવા દો કે હાસ્ય માટેની આવી (પુરાણકથાસદૃશ) શૈલી સામાન્ય ભાવક માટે નથી જ નથી. વિદગ્ધો માટે છે. આખા નિબંધમાં ગંભીર તત્સમપ્રધાન પદાવલિજન્ય હાસ્ય છે તે સાથે જ બીજા સ્તરનું સરોરાશ ભાવક માટેનું પણ (હાસ્ય) છે જ. જેમકે સાઈકલનો અવાજ જ (ચાલતી વખતે) એટલો બધો થતો કે ઘંટડીની જરૂર જ નહીં પડે. વળી તેનું હેન્ડલ એટલું જામ હતું કે તેનું હેન્ડલ વાળવા મરણિયા પ્રયાસ કરવામાં આવે તો પણ ગમે તેવી વિપત્તિમાં પણ સાધુપુરુષો પોતાના માર્ગોથી ચલિત થતાનથી તેમ આ સાઈકલ કદી સીધા માર્ગથી પોતાનું મુખ ફેરવતી નહીં.' (પૂ. ૩) આ સાધુવાળી પ્રકૃતી સાઈકલ માટે બંધબેસતી કસી આપતો રતિલાલભાઈમાં બેઠેલો હાસ્યકાર વત્તા બહુશ્રુત વિદ્વાન પણ છે. સાઈકલ ભલે ના ચાલી પણ સાઈકલ વિશેનો લેખ સડસડાટ ચાલ્યો ! આપણા વાસત્વની સ્થિતિતા, નિષ્ક્રિયતા અને નિર્માસ્યતા હાસ્યકારની આંખે (તે પછી હાથે !) ચલિતતા, સક્રિયતા અને સંબળતામાં પરિવર્તિત થઈ જાય છે. રતિલાલભાઈની અને ઓછેવધતે અંશે દરેક પ્રમુખ હાસ્યલેખકની આ ખૂબી છે કે સામાન્ય જનને માટે જે બાબત કે પદાર્થ સામાન્ય જ બની રહે તે તેમને હસતે નવું જ પરિમાણ ધારણ કરે. જ્યોતીન્દ્ર દવેએ 'જામ', 'ગેટ', 'છત્રી', 'વાડિયાળ', 'ખાંદગી'નાં નવ્ય સ્વરૂપો દર્શાવ્યાં તેમ અહીં સાઈકલનું બને છે.

માનવમન સર્જકમાત્રના કૌતુક આકર્ષણ અને હોવટે આલેખનનો સમાતન વિષય રહ્યો છે. તેનું નિર્દર્શન વાડિયાળવાળા લેખમાંથી જડશે. ઉપર નોંધ્યું છે તેમ વાડિયાળ વિશે

સ્વ. જ્યોતીન્દ્ર દવેએ પણ યાદગાર નિબંધ આપ્યો છે. અહીં ફરી એ વાત આવે ત્યારે, 'મરક મરક'ની ચોથી આવૃત્તિના છેલ્લા આવરણ પર મુકાવેલા જ્યોતીન્દ્રના શબ્દો 'કંટવુંક લાખાણ તો જાણે મેં જ લખ્યું હોય એવું લાગ્યું છે.' પણ આ વાક્ય વિષયસંદર્ભે જ સીમિત છે. પુરાચારિત વિષયનાં નવાં પાસાં રતિલાલભાઈ જે રીતે અનાવૃત કરી આપે છે તે જોતાં જ્યોતીન્દ્રભાઈનું બીજું વિધાન 'તમારી સર્વશક્તિ સહજ ને સ્વતંત્ર છે. રસનિષ્ઠિતિ માટે આવશ્યક એવી દર્શનની ને સર્જનની ઉભય શક્તિ તમારામાં સહજ રીતે રહેલી પ્રતીત થાય છે.' યથાર્થ લાગે છે.

તો, આ માનવમનના સંચલનને પારખવાવાળા પ્રસંગને તપાસીએ. લેખકને જૂની વસ્તુઓ ખરીદવાનો ગાંડો શીખ છે એ વાત પહેલાં આવી ગઈ હોઈ, જૂનું વાડિયાળ ખરીદે છે એ ઘટના સુસંગતિભરી બને છે તેની નોંધ સહજ રીતે જ ભાવક લઈ શકશે. જૂના વાડિયાળમાં ટકોરાઓ બંધ જ નથી થતા એટલે નવા પડોશીને ઊંધ નથી આવતી. આ પ્રથમ, સર્વસામાન્ય ગણાય એવી મનની ગતિવિધિ.

લેખક તેમને આશ્વાસન આપે છે કે 'તમે ટેવાઈ જશો' એ બીજી ગતિવિધિ. અહીં એક સૂક્ષ્મ વિચાર પડેલો છે કે દુઃખદ યા કષ્ટકારક પરિસ્થિતિ પણ લાંબો સમય રહે તો માનવમન એનાથી ટેવાઈ જાય છે.

હેવટે climax એ છે કે દુઃખદતાથી ટેવાઈ જશો, કષ્ટ ક્રોડે પડી જાય ત્યારે સુખદ બને છે. 'દુઃખદ' જ 'સુખદ' બને. પછી દુઃખ ગાયબ થઈ જાય તો તેની સાથે સુખ પણ ગાયબ થઈ જાય.

કઈ રીતે ?

એક દિવસ મળસૂકે સાડાચાર પછી ટકોરાબંધ પડી જાય છે તો પણ પડોશીની ઊંધ ઊડી જાય છે ! કેમ ?

અને થયા કરતું કે હમણાં ટકોરો પડશે; એ પડ્યો !' (પૂ. ૬)

આમ સાવ સ્વાભાવિક લાગે એ આખી વાતને નાટ્યાત્મકતા લેખક આપી શક્યા છે. 'મરક મરક'ના નિબંધોમાં રહેલી આવી નાટ્યાત્મક ગતિવિધિઓની નોંધ વાચક અને વિદેચક ઉભયે લેવી જોઈએ.

'જૂનું એટલું (૧)'માં પાત્ર તરીકે એકલદોકલ વ્યક્તિ છે. તે પણ વ્યક્તિઓ' બની રહે છેપણ રતિલાલભાઈના હાસ્યકાર તરીકેના બીજા ઉન્મેષ લેખ તેમનું વ્યક્તિત્વ નહીં) સમૂહનું, જનસમૂહનું નિરીક્ષણ અને આકલન ધ્યાન ખેંચે છે જેનો ઉત્તમ નમૂનો 'શિષ્ટિયસ' નિબંધમાં જરૂ છે.

મથાળું 'શિષ્ટિયસ' છે અને વાતની શરૂઆત ગામડું કોને કહેવાય અને શહેર કોને કહેવાય એની ચર્ચાથી થાય ત્યારે દેખાતી રીતે તો વિષયાન્તરમાં લેખક સરી જતા હોવાનું લાગે. મારું માનવું છે કે વિષયાન્તર બીજે ભલે દીષ ગણાતું હોય હાસ્યમાં એ ગુણ જ ગણાય. કેમકે વિષયાન્તર દ્વારા લેખક મુખ્ય (શીર્ષકગત) વિષયને સહવાતી બાબતોને પણ પરિષમાં સમાવી લે છે. અહીં નિબંધની શરૂઆતમાં આપણી પ્રવર્તમાન શિક્ષણપ્રણાલીના ઉલ્લેખો છે. બે પાત્રો છે. એક પાત્ર પોતાના રહેઠાણસ્થળને 'શહેર'માં ગણાવવા બીલે છે કે 'આ શહેરમાં બે તો કોલેજ છે' ત્યારે સામું પાત્ર બીલે છે - 'ભાઈ, કોલેજ તો

આજકાલ ગામોગામ થઈ ગઈ છે.' (પૃ. ૧૧) આ સંવાદ હાસ્ય કરતાં કટાક્ષનો વધુ બને છે. ગામોગામ ફોલો જો થવા છતાં શૈક્ષણિક સ્તર ઊંચું નથી આવ્યું એ 'વ્યંચ' અહીં એક સ્વાભાવિક લાગતી વાતચીતમાંથી પ્રગટે છે એ બોરીસાગરનો સર્જકવિશેષ છે. આ શું કે અન્ય નિબંધોમાં પણ બોરીસાગર ભાગ્યે જ અતિશયોક્તિ, અતિરંજિતતા કે અસ્વાભાવિક / અવાસ્તવિકતાનો આશ્રય લેતા જણાશે. 'સિદ્ધિબસ' નિબંધમાં મૂળ વાત એક પ્રજા તરીકેના આપણા વર્તનની થઈ છે. એક વ્યક્તિ કોઈ સામૂહિક અને / અથવા જાહેર પ્રક્રિયામાં જોડાય છે ત્યારે તેનું જે વ્યક્તિત્વ અન્યથા હોય છે તે પોતા જાહેર, સામૂહિક વર્તનમાં ભળી જાય છે. બસની લાઇનમાં ઊભેલી વ્યક્તિ પોતાની આગળ નજર નાખે છે ત્યારે કારમી નિરાશા અનુભવે છે કે - 'હું કેવો દુજ, પાપી - નરાધમ કે મારે છેલ્લા ઊભા રહેવાનું આવ્યું... પણ ત્યાં તમે પાછું ફરીને જુઓ છો... તમને થાય છે : આ આટલે દૂર છેલ્લે ઊભેલી વ્યક્તિએ બસ મેળવવાની આશા ગુમાવી નથી તો હું તો એના કરતાં ઘણો આગળ છું, મને તો બસ મળશે જ.' (પૃ. ૧૨)

બહુ મોટી વાત શિતનાત્મક ભારોબમ શબ્દના પ્રયોગ વગર થઈ છે. આપણા જાહેર વર્તનની (એટલે કે ઘરની બહાર, જાહેરમાં થતા વર્તનની) સંખ્યાબંધ, સોદાહરણ વિગતો આ નિબંધમાંથી મળશે. 'ગેરકાયદે બસની લાઇનમાં ધૂસી જતા મુસાફરનો એક જ દાખલો 'બસ' છે !

'આવા... પ્રવાસીઓ પહેલાં તો દીર્ઘ-સુદીર્ઘ લાઇન તરફ આવી દિવિ ફેંકે છે, વચ્ચે ક્યાં જઈને ઊભા રહેવાથી પ્રતિકારની શક્યતા આછી છે એનો ક્યાસ કાઢે છે અને પછી ઢીલા મોઢાવાળા બે પ્રવાસીઓની પાસે જઈને ઊભા રહે છે. પોતાની દાનતનો કોઈને ખ્યાલ આવ્યો નથી એની ખાતરી થતાં આમતેમ જોઈ આસ્તેથી તેઓ એક પગ વચ્ચે ઘુસાડે છે, મોઢું બને એટલું નિર્દોષ રાખે છે. એક પગ ડેરવ્યા પછી એમ લાગે કે પ્રતિકારની શક્યતા આછી છે તો પછી ધીમેથી થોડા વધુ અંકર સરકે છે ને અર્ધા લાઇનમાં ને અર્ધા લાઇન બહાર ઊભા રહે છે. આમ છતાં જ પ્રતિકાર ન થાય તો પછી લાઇનમાં સંપૂર્ણપણે ગોઠવાઈ જાય છે ને થોડી વારમાં તો એ જગ્યા પર પોતાનો અધિકાર પ્રસ્થાપિત કરી દે છે અને બીજા કોઈ વચ્ચે ન ઘૂસે એની કાળજી લેવા માંડે છે.' (પૃ. ૨૧)

છેલ્લું વાક્ય મેં અધોરેખિત એટલા માટે કર્યું છે કે એમાં એક પ્રહાર (punch) રહેલો છે. હુર્યા પ્રવાસીની હુર્યાઈમૂલક હરકતોનું ક્રમિક વર્ણન લેખકની સૂક્ષ્મ નિરીક્ષણશક્તિથી કંઈક હાસ્ય નિષ્પન્ન નથી થતું. કટાક્ષ પણ નીપજે છે. કટાક્ષ માટે કશા આકોશમય કાકુનો નહિ પણ કંઈક પ્રશંસાના કાકુનો થયેલો વિનયોગ આખા વર્ણનને વ્યાજસ્તુતિ અતંકારનો સમર્થ પ્રયોગ કરાવે છે. બોરીસાગરની હાસ્યકટાક્ષશીલિનો આ જ વિશેષ છે. લેશ પણ ઉચ્ચ બન્યા વગર, ઊલટું પ્રસન્નતાપૂર્વક માનવીની ધુરંદરા અને ધૂર્તતાને તેઓ ખુલ્લી પાડી આપે છે. Expositionનો આ તરીકો તેમનાં લખાણોની વ્યાવર્તકતા છે.

બોરીસાગરની બહુશ્ચિતતા, જ્યોતીન્સદૃશ છે. અહીં અંતર પાડ્યા વગર એટલે કે નિરૂ-અંતર એમનાં લખાણોમાં અન્ય સાહિત્યિક વાચનાઓનાં દેખાતો, ઉદ્ધરણો, ડોહા કાઠનાં રહે છે. એક બે દેખાતો : 'વાત આ છોડ્યાની ને શરૂ કર્યાની'માં વડીલ લેખક પાસે ચા

છોડાવવાની પ્રતિજ્ઞા કરાવે છે. લેખક નોકરી પરથી માત્ર કલાક જ મોડા આવ્યા હોત તો મુરબ્બીનો ભેટો ન થાત અને ચા છોડવાની દુર્દંટનામાંથી ઊગેરી જવાત પણ તેમ ન થયું એ સંકલ્પે લેખક કવિ કાન્તની -

'જ્યારે ચીજો નવ થાય અન્યથા' (પૃ. ૨૬)

પંક્તિ ટાંકે છે. ચા ન પીવાથી ઉચ્ચ નથી આવતી એમાં પ્રગટેલો વિપર્યાસ પણ, દરમિયાનમાં, નોંધી લઈએ. એક જ વાર ચા પીવાની હતી તે સંકલ્પે -

'કલાપીની જેમ મારું લક્ષ્ય પણ ઉત્સુક બનીને કહેતું હતું :
અરે ક્યારે પેલો કનકમય ભાનુ નીકળશે
પિયાનો ભેટો જે ડિરાણકરથી કાલ ધરશે.' (પૃ. ૨૭)

પંક્તિઓ મૂળ સંકલ્પ કરતાં અલગ સંકલ્પમાં Replacement પામતી હોઈ હાસ્યશીલ તરીકે સ્થાન પામે છે. ઉદાહરણોના મૂળ સંકલ્પોનું થતું આવું સ્થાનાંતરણ યા વિચલન (Deviation) 'મરડ મરડમાં નોંધપાત્ર જગ્યા વોડે છે.

'હું સાઇકલ કેમ શીખ્યો' નિબંધનાતો વાક્યે વાક્યે મુકુ છતાં સંબળ હાસ્ય નીપજે છે. કેટલાક દેખાતો -

- આપણને સાઇકલ આવડતી હોય તો કામ પડ્યો કોઈ પણ પોતાની સાઇકલ આપે, પણ મને સાઇકલ આવડતી નહોતી એ પ્રસિદ્ધ બાબત હતી એટલે સૌએ સાઇકલ ન આપવા માટે જુદાં જુદાં બહાનાં બતાવ્યાં.

- (સાઇકલ શીખવા) માટે મેં પંદર દિવસની રજા પણ લીધી હતી. સાઇકલ શીખવામાં આટલા બધા દહાડાની જરૂર નહીં પડે તે હું જાણતો હતો પણ કલાચ ધાર્યા કરતાં વધુ વારો એ બધાલે દીર્ઘદિવિ વાપરી મેં લાંબી રજા લીધી હતી.

- યાહોમ કચીને પડો ફતેહ છે આગે એમ વિચારી મેં સાઇકલ પર થોડો પલાણ્યો. પડવાનું તો જોડે નક્કી હતું. માત્ર આગે ફતેહ છે કે કેમ તે શંકાસ્પદ હતું. (તણે આવતરણો 'મરડ મરડ'ની ચોથી આવૃત્તિના પૃ. ૩૨-૩૩ પરથી લીધાં છે. અધોરેખિત મેં કર્યાં છે. વિ. શા.)

શ્લેષ હાસ્યકારનું રૂઢ અને પ્રચલિત ઓજાર છે. 'ઓજન વિશે' નિબંધમાં તેનો વિનયોગ વિસ્તારમય વહોરીને પણ માણલા જેવો છે.

"રસિકભાઈ કરીને મારા એક મિત્ર છે. એમનાં લગન થયાં એ અરસાની વાત છે. લગન પછીના પાંચમા કે છઠ્ઠા દિવસે એમને બહારગામ જવાનું થયું. જતાં જતાં મોટેથી કહ્યું, 'પરમ દિવસે જ પાછો આવું છું એટલે પરમ દિવસે વાત કરવાનું ભૂલતી નહિ.' પતિ નામે જ નહિ. સ્વભાવે પણ રસિક છે એ પત્ની બેચાર દિવસમાં જ જાણી ગયેલી. સૌરાષ્ટ્રમાં 'વહાલ'નો ઉચ્ચાર 'વાલ' થાય છે એટલે 'પત્ની વહાલ કરવાનું ભૂલતી નહીં' એમ સમજી શરૂમાંથી ગઈ, એણે કહ્યું, 'જરા ધીમેથી બોલોને, પડેશી સાંભળે તો કેડું બરાબ લાગે !'..... પત્નીનો સુંદર ચહેરો શરમના શરડા પડવાને કારણે વધુ સુંદર થઈ ગયેલો જોઈ રસિકભાઈને ટૂંકાવણી થઈ. એમણે કહ્યું : 'ગાડી, તું 'વહાલ' કરવાનું સમજી ને ? એ તો દરરોજ કરવાનું... ને વાલ એકાંતરે કરવાના સમજી ?' (પૃ. ૫૧-૫૨)

હાસ્યમાં શૃંગારને કેટલો આવકાશ એ તો તદ્દિલે જાણે પણ અહીં શ્લેષાર્થ શૃંગાર

પ્રવર્તે છે. વળી પતિ-પત્નીનો સંવાદ પણ લેખક તરફથી વર્ણવાયો હોવાથી પ્રથમ-બીજા પુરુષ એકવચનના કથનકેન્દ્રને સંવેદના કથનકેન્દ્રનો લાભ મળે છે પરિણામે સમગ્ર વૃત્તાંત અશિષ્ટમાંથી શિષ્ટ બને છે. હાસ્ય શિષ્ટ-અશિષ્ટની ધારે ધારે નિર્વહણ પામતો રસ છે તેને અશિષ્ટમાં બાબડતાં અટકાવવામાં લેખકની શિષ્ટ પ્રસંગભોજના વત્તા પટાવણિ પણ ભાગ ભજવે છે. પ્રસ્તાવનામાં લેખકે આ ચોથી આવૃત્તિમાંથી હાસ્યવાર્તાઓ દૂર કરી હોવાની કેફિયત આપી છે પણ ‘વાર્તાઓ’ ભલે દૂર થઈ હોય, ઉપર નોંધેલા (અને બીજા ઘણા) પ્રસંગમાંથી ‘વાર્તાત્મકતા’ તો દૂર થઈ લાગતી નથી. ‘એક નમ્ર નિવેદન’ નિબંધમાં પણ નવાલિકાવિશેષાંક માટે પંકર વર્ષ પહેલાંના એક સામયિકમાંથી તક્કંચી કરીને મોકલેલી વાર્તાનો મૂળ લેખક સામયિકનો તંત્રી જ નીકળે છે એ ટોપ્સીટર્વી હાસ્યવાર્તાને અનુકૂળ છે. તો ‘મોડા ઊઠવા વિશે’ નિબંધમાં ઉંઘણથી પિતાને જગાડતી પુત્રી કે પુત્રવાળી પ્રસંગ અભિનયની ક્ષમતાયુક્ત હોઈ નાટ્યાત્મકતા પણ ધરાવે છે.

‘મરક મરક’ના નિબંધો ભાગે જ અતિશયતા, આસ્વાભાવિકતા અને અતિરજિતતાનો આશ્રય લેતા જણાય છે. સ્વાભાવિકતાને વશ-વર્તતા આ નિબંધો આ જ કારણે અન્ય તત્સમ સાહિત્યથી અલગ તેરી આવે છે.

સમીક્ષા/ગ્રંથાવલોકન

‘તમુની વાર્તા’ વિશે | નવનીત જાની

‘તમુની વાર્તા’, અજિત કોકોર, નવભારત પ્રકા., ૨૦૦૬, પૃ. ૧૦૮૯, ડિ. ૩. ૭૫

અજિત કોકોરના પ્રથમ વાર્તાસંગ્રહ ‘તમુની વાર્તા’માં તમુના તરુણાવસ્થાના – યુવાવસ્થાના વિવિધ ભાગપક્ષો વાર્તાનો વિજય બનીને આવ્યા છે. વીસમી સદીના આરંભે જોવા મળતું જગત ઘણા પટાટા બાઈને વિહિનતા ભણી જઈ રહ્યું છે. વૈશ્વિક અને ભારતીય ઉભય સ્તરે પરંપરિત મૂલ્યો, માન્યતાઓ અને વિચારસરણીઓ કસોટી ઉપર છે. વિલાયતી દલાઓ, ખાતરો, ડ્રેક્કરો – શ્રેષ્ઠરો, હાઈબ્રિડ વિચારણ આવતા ખેતી પર વ્યાપારીકરણના વાલા ચડવા લાગ્યા છે. નાનાં ગામડાંઓ પણ ધીમે ધીમે બજારવાદ- ઉપાયોક્તાવાદની લપેટમાં આવી રહ્યા છે. આવા કાળમાં આજનો સંવેદનશીલ માનવી પોતાને એકાકી, નિરર્થ, અસફળ અને મૂળસોતો ઊભરેલો અનુભવે જ.

‘તમુની વાર્તા’માં માનપાન મેળવતો એક જાતિવિશેષ વર્ગ રજવાડાના ઝપટે ચડી ગયો. સાહિત્યાણાં ગયાં. જમીનટોચ- મર્યાદાઓ જાગીરદારોના હુડાળાવ્યાટ ઉખારી નાખ્યાં. બાપદાદાનો ગારાસ ગયો પણ પેલો કેક ન ઉતારી શકાયો. પૂર્વના માનમોભા ગુમાવી સંપ્રત સમાજમાં ઓશિયાળાં રહેવાની નોબત આવી. પરિણામે હતાશા અને કંઠાઓએ ઘર વાલ્યાં. પીડા કરતાં વધુ તો બધું છુટી ગયાનો વસવસો, રોષ અને એમાં જ રાચતા રહેવાની શાહમૂળી વૃત્તિ જ્વલતરનો હિસ્સો બની ગયાં. ‘નખ’ વાર્તામાં એક જગ્યાએ તમુ કહે છે, “મારા બાપુજી કેતા : આપણે તો દિલ્લીના રાજા પૃથ્વીરાજ ચૌહાણના વંશજ. ડોડગઢ જીતેલો એટલે ડોડિયા કહેવાયા. સૌંસક, બરકસ ને સેગવા એ ત્રણ ગામના ધણી હતા અને. દાદા કેંટો બાંધી સાહિયાણાં લેવા જતા.... જવાહરની છોકરી ઈંદિરાએ દગો દઈ સાહિયાણાં બંધ કર્યા.” (પૃ. ૪૫) છુટી ગયેલા ભવ્ય ભૂતકાળ સાથે આવી પડ્યું છે જે – અભાવ, અલગાવ, મૂલ્યસંક્રમણ અને કૌટુંબિક-સામાજિક સંબંધોમાં પ્રવેશી ગયેલી શુષ્કતા વગેરે ‘તમુની વાર્તા’નું ભાવવિશ્વ છે.

‘ગોપડો’ વાર્તામાં બાપદાદાનું જૂનું ઘર વેચવા બેઠેલા ભાઈઓ અને સગાંના સ્વાર્થપણા, લુચ્ચાઈને વાર્તાકથક તમુ બહુ નજીકથી નિહાળે છે. ‘એ તો બા’રનો બા’ર છે, એને હું પૂછવાનું ?’ – કહીને કોઈ એને પોતાનાં ઘર-વતન માટે પોતે ઘણો અજાણ્યો-પરાયો થઈ ગયો છે. ‘ભાગ્યારો’ વાર્તા તમુના વયસંધિકાળના આવેગ અને જિજ્ઞાસાને તાક છે. અહીં જે સીતે તમુની પ્રેમભાંતિનો ભાગ્યારો ખરી પરે છે ને એની લાગણીને ઠેસ પહોંચે છે એ જોતા ડિશીટ દૂધાતની વી. એમ. વાર્તા યાદ આવી જાય છે. ‘ગૂમડું’ વાર્તામાં ખેતર

વેચવાની વાત છે. ભાઈઓને પોતપોતાના વ્યવસાય ટીક કરવા છે. સૌની એક આંખ બાપે બચાવેલા ખેતર ઉપર છે તો બીજી આંખ તંબુની આવક ઉપર. લાગણીનો શૂન્યાવકાશ એવો કે, નાપકને વૃંટણે થયેલી નાની ફેલ્લી એને ઘર આખામાં ગંધાતાં ગુમરાંનો અનુભવ કરાવે છે. અપેક્ષાના ભારથી દબાયેલો વાર્તાનાયક આખા ઘર માટે ઇચ્છાપૂર્વિનું સાધનમાન થઈને રહી ગયો છે એનું સંકુલ આલેખન વાર્તાને આસ્વાદ્ય બનાવે છે. ‘ભમરી’ આ સંપ્રહાની એક ઉત્તમ વાર્તા છે. ગાલાલબાને મન તેજુબા ‘ભમરી’થી વિશેષ કશુંય નથી. ગાલાલબા અને તેજુબા વચ્ચે રહેંચાતા તંબુ માટે એ અણધાર્યો આંચકો છે, જ્યારે એ જણે છે કે તેજુબા એની સગી મા છે. તેજુબાના અવસાન બાદ, ગાલાલબાના કહે બાપુજી દ્વારા પોતાના ફોટા પર ભમરીનું દર ઉખેડાતું એ જોઈ રહે છે. ‘પોપડી ભોગું’ ગિડી પડ્યું એવું ઇંધળ બચ્યું અમળાતું – એ અંતિમ વાર્તાવાક્યના સંકેત દ્વારા તંબુની પીડા અને વિચ્છિન્નતાનું બચાન થયું છે. ‘ભમરી’ વાર્તામાં રજૂ થયેલી માનવમનની કુંડાનું અનુસંધાન જાળવતી વાર્તા છે ‘કરેણ’: ગુલાલબા – તેજુબા વચ્ચેના સંબંધોમાં પ્રવેશેલાં દ્વેષ-વહેમ-અંધશ્રદ્ધાને કારણે માત્ર કરેણને જ ઊભડવાનું નથી આવ્યું, એક વ્યક્તિ પણ જીવનરસમાંથી ગિભડી ગઈ છે, આ વાર્તા બાદ ‘ભમરી’ વાર્તા વાચતાં આપણને એ સહજ સમજાય છે. અહીં કરેણ તૂટતા જતા સંબંધોનું પ્રતીક બને છે. ‘ખાવડું’ વાર્તા અર્થે સંબંધથી વિશેષ – એવા કોઈ સંબંધ પારના સ્મૃતિગત સંવેદનને કારણે ઊભી થતી નીતિમતાના ટેક ટકેલી વાર્તા છે. ભાભી સાથેના શારીરિક સંબંધમાંથી કથાનાયક ઊગારી જાય છે એ માત્ર ને માત્ર ભાભીને કારણે જ. આવેગમય પળ દિયરે ભાભીના કાનની બૂટ પસવારી ન હોત તો શક્ય છે ભાભીએ એને ધક્કો મારી દૂર હડસેલ્યો ન હોત. કાનની બૂટ દબાવતા દિયરમાં ભાભીને એના નાનાભાઈની ઝાંખી થાય છે. એ સ્મૃતિની ટશર અને બીજી ક્ષણે સ્વસ્થતા આણી ઉભય પક્ષે ઊગારી જવાની ક્ષણની આ વાર્તા છે.

‘અંગૂઠો’, ‘રજોટી’ અને ‘વીવેટ’ એક ગીત – વસ્તુસંધાન ધરાવતી વાર્તાઓ છે. જૂનાં માન-મોભા ભાંગાતા એક વર્ગ જાણે-અજાણે સત્તા અને ચૂંટણીની સાંકમરીનો હાથો બનતો ગયો. એની પાછળ આ વર્ગનો સ્વાર્થ એટલો જ કે પાછળ છૂટી ગયેલા સામંતશાહી જીવનના વિવિધ આયામોને તત્સાલીન નિયતિ સાથે મોતમાં લાવી શકાય. ભા સાહેબ આવા વર્ગનું પ્રતીક છે. તંબુના બાપુ અને દાડિયો પાંચો ભા સાહેબ દ્વારા શોષણ પામ્યા છે. ભા સાહેબના શોષણ-ક્રમનનો તંબુ-પાંચાને કશો ખ્યાલ નથી એવું આપણને લાગે. પરંતુ ભા સાહેબના શ્રેષ્ઠરને ગાડામાંથી ઉતારતી બખતે જે રીતે અચાનક પાંચા તરફથી ધક્કો આવે છે અને શ્રેષ્ઠરનો હાથો ‘મરડાઈ’ જાય છે એથી વાચક સ્તબ્ધ થઈ જાય છે. અહીં શ્રેષ્ઠરથી ચાગદાતો તંબુનો અંગૂઠો અને ખાતાવહીમાં – ભાસાહેબની બદદાનતમાં ઉધારાઈ ગયેલો પાંચાનો અંગૂઠો સરખી વેદનાને વ્યસ્ત કરે છે. ‘રજોટી’માં ગામલોકી માને છે કે ભા સાહેબે આણેલું શ્રેષ્ઠર પોતાને પણ ક્યારેક કામ આવશે. પરંતુ એ આશા ઠગારી નીવરે છે. ભા સાહેબથી તસ્ત થયેલા લોકોનો આક્રોશ તંબુમાં સંક્રમણ પામી અંતે ભા સાહેબના અનપેક્ષિત વર્તનમાં ખોવાઈ જાય છે. વાર્તામાં શ્રેષ્ઠરથી ઊડતી રજોટી અને શ્રેષ્ઠરની કામગીરીના વર્ણનમાં વાર્તાકારે સારી કલ્પનાશક્તિ કામે લગાડી છે. ‘વીવેટ’ બાળપણના લે મિત્રમાં સમય જતાં આર્થિક સંકલરતાએ લાવી દીધેલા વર્ગભેદ ને વેરભાવને વ્યક્ત

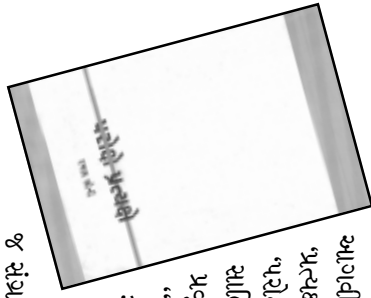
કરે છે. આ વાર્તામાં ભા સાહેબના શોષણખોર અને અમાનુષી વ્યક્તિત્વનો જરા વધુ પરિચય મળે છે, એથી વિશેષ કશું નહીં. આ વાર્તાની તુલનાએ આગળની લે વાર્તા વધુ સક્ષમ છે. ‘ફૂટી’ વાર્તામાં ઘર વેચવાની પેરવીમાં પડેલાં પુત્રોને જોઈ આઘાતમાં સરી પડેલા બાને ભાનમાં લાવવાના પ્રયત્નોમાં મુકાતા ભાઈઓ આ પરિસ્થિતિમાં અરસપરસના અતીતની પડખેય મુકાય છે. વાર્તાની વિશેષતા એનાં તણ કથનકેન્દ્ર છે. તંબુના મુખે લે વાર અને બાધર-મુમાનના મુખે એક-એક વાર વાર્તાકથન થયું છે. બાને લઈને દલાખાનેથી પાછળ ફરતા ભાઈઓ એક પછી એક, બા પાસેથી છટકતા જાય છે. આ વાર્તામાં બહુ માંડીને કહેતા હોવા છતાં લેખકે મા પ્રત્યેના પુત્રોના વર્તનનું ચિત્ર જે ભાવાત્મક તરસથીથી દોરાવું છે એને કારણે આ એક સારી વાર્તા બની આવી છે. આ ઉપરાંત ‘નખ’, ‘ખરજવું’ સંપ્રહની અન્ય વાર્તાઓ છે.

‘તંબુની વાર્તા’માં કલ્પન-પ્રતીકનો વિનિયોગ મુખ્ય વાર્તાપ્રયુક્ત બની રહે છે. વૈયક્તિક સંવેદનાનું બાહુલ્ય ધરાવતી આ વાર્તાઓ અંતર્મનનાં નિરીક્ષણોથી વિશેષ પરિવેશના નિરૂપણ ઉપર નિર્ભર છે. આખા સંપ્રહમાં વસ્તુ-પરિવેશસંદર્ભે અલગ પડી જતી ‘અંગૂઠો’ અને ‘રજોટી’ વાર્તાઓ જોતાં જણાય છે કે વાર્તાકાર ભવિષ્યમાં આવી કંઈક ચિનઅંગત વાર્તાઓ આપશે, આપવી જોઈએ. આ સંપ્રહની બારે વાર્તામાં સામાન્યતઃ કુટુંબ-સમાજજીવનના તણાવો, એક તરફ વતન તરફની ખેંચાણ અને બીજી બાજુ અનુભવાતા ઉપેક્ષા-અતડાપણું, ભાઈઓ-સ્વજનો વચ્ચે ગુપ્તપૂર્ણ ભેદી ગયેલો ભૌતિકવાદ અને પ્રગટતાં સંકુચિત મનોવલણો પરિવેશના ખાસા સંકુલ ચિત્રણથી ઘણાં પ્રતીતિકર બન્યાં છે. વાર્તાકારે વસ્તુસામગ્રીની ભરમાર ખડકી સંવેદનાને વળ ચડાવવાનો પ્રયાસ કર્યો છે. કલ્પન-પ્રતીકો આ માટે કારગત નીવડી આવ્યાં છે જરૂર, પણ બધી જગ્યાએ એ પ્રભાવક પરિણામ નથી આપી શક્યા એવ નોંધવું રહ્યું. ઘટનાલેકાસમાં આ વાર્તાકાર કલ્પ-પ્રતીકનો આશ્રય લે છે તો કથન-ભાષા અન્યથે બોલીનો. આ વાર્તાઓમાં સૂરત – માંડવી – ક્રીમ વિસ્તારની બોલી યોજાઈ છે એનો અકલ સ્વાદ પણ મળે છે.

તંબુનું એક અલગ વ્યક્તિત્વ સાથે, ઘર-વતન પ્રત્યેના અપેક્ષિત નિર્વાર્જ ભાવ મશે ટકવું કેટલું દુઝર અને ભીંસે આપનાર છે એ આ વાર્તાઓ વાંચતાં પમાય છે. ઉઠારીકરણ, પાંચિકીકરણ, બજારીકરણ માનવીય સંવેદનાને ગાજા પ્રમાણે વેતરવા માંડી છે. જીવનપ્રણાલી બદલાતાં રૂઢ માનવ આ જગતમાં ગોઠવાઈ શકતો નથી. વાર્તાઓમાં ઉલ્લેખાતાં સોફામાઈસીન ટ્યૂબ, ટી.વી. સિરિયલો, છાપાં, સ્પો, ડોનેશન, બેંકલોન, ખેલીલોન, સ્કૂલ એડમિશન, નર્મદા યોજના, હાઈવેના સાઈનબોર્ડ, હોર્ડિંગ્સ, કોલોટ, ચિકાકાઈ, શેમૂ બદલાતા જગતના સંકેતો છે. જીવનસંદર્ભે સામાજિક-વ્યક્તિગત મૂલ્યોમાં આવેલો બદલાવ, લેખકને અંગત જીવનના અનુભવો યથાતથ રજૂ કરવાનો રસ્તો બનાવી રહ્યો છે ત્યારે અન્ય લેખકોની જેમ આ લેખક પણ એમાંથી બાકાત નથી રહ્યા. એકસાથે આ વાર્તાઓ વાંચતાં, લગભગ એક જ વાતાવરણ, એક જ પાત્રો, અલબત્ત જુદી જુદી તારીરનાં, એકસરખી પાત્રબોલી, સંવેદનાજીવત, વિષયવસ્તુ નિરૂપણનીતિ વગેરેની એકવિધતા લાગી શકે. એમ છતાં, આ સંપ્રહના પ્રકાશન દ્વારા એક સશક્ત વાર્તાકાર આપણા વાર્તાસાહિત્યમાં પોતાનો માર્ગ લે છે એ હરખાવાની વાત કહેવાય.

પરોક્ષ-પ્રત્યક્ષ : અતંદ્ર સાહિત્યસેવીનો ગાઠ સંસ્પર્શ ધરાવતા લેખો | પારુલ કંદર્પ દેસાઈ

['પરોક્ષ-પ્રત્યક્ષ': રમણ સોની, ૨૦૦૪, પ્ર. લેખક પોતે, પૃ. ૧૭૫, છં. ૩. ૧૧૦/૧]

ગ્રંથસમીક્ષાના સામયિક પ્રત્યક્ષનું સંપાદનકાર્ય એ રમણ સોનીની આગવી ઓળખ છે. સંપાદક તરીકેની બાર વર્ષની કામગીરી પછી પ્રત્યક્ષની સંપાદકીય નોંધ પ્રત્યક્ષીયમાંથી ચાલતી કરેલાં લખાણો 'પરોક્ષ-પ્રત્યક્ષ'માં ગ્રંથરચ્ચ થાય છે. સંપાદકીય નોંધ એ કોઈ પણ સાહિત્યિક સામયિકનું મહત્ત્વનું અંગ છે. કહો કે તત્કાલીન સાહિત્યિક પ્રવૃત્તિઓનું દર્પણ છે. રમણ સોની 'નિવેદન'માં જ સ્પષ્ટ કરે છે કે "શરૂઆતથી જ એવું વિચારેલું કે કેવળ પ્રાસંગિક નોંધો કરવાને બદલે સાંપ્રત સાહિત્યિક સંચલનોમાંથી કોઈ મુદ્દો લઈને એનો વિમર્શ કરતા રહેવું - સ્પષ્ટ દર્શિત્રોણ મૂકી આપવો." આવા ચોક્કસ અભિગમથી લખાયેલાં સંપાદકીય લેખોને તેમણે લખ્યું એટલું બધું જ સંપાદરચ્ચ કરવું એમ નહીં, પણ ચાલતી કરીને, વિષયનુસાર વિભાજન કરીને મૂક્યા છે. તદ્દઅનુસાર, 'લેખકસંદર્ભ', 'ગ્રંથસંદર્ભ', 'સંપાદનો અને સંચયો', 'પરિસંવાદો અને સંમેલનો', 'સમીક્ષાપ્રવૃત્તિ', 'સાહિત્યપ્રવૃત્તિ' અને 'વ્યર્થગોષ્ઠિ' - એવા સાત વિભાગોમાં રમણ સોનીની રુચિની વ્યાપકતા તેમ જ સર્વગ્રાહિતા જોઈ શકાય છે. સાહિત્યની ઘટનાઓ અને સમસ્યાઓ, સાહિત્યિક પ્રવાહોની બંધાતી-બદલાતી જતી આબોહવાનો એક જીવંત અને સમૃદ્ધ આલેખ અહીં મળે છે. અહીં ઉત્તમની પ્રશંસા તેમણે પૂરી મોકળાશથી કરી છે તો નબળાને નબળું પણ કોઈનીય શોડ-શરમમાં આવ્યા વિના લેધડક કહ્યું છે. આ બંધાતી પાછળ સાહિત્યપદાર્થ વિશેની સાચી ખેંચાતી અને નિષ્ઠા જોવા મળે છે. એક અતંદ્ર સાહિત્યસેવીનો ગાઠ સંસ્પર્શ ધરાવતા આ લેખો ભવિષ્યમાં ય મૂલ્યવાન બની રહે એવું વિત્ત ધરાવે છે

'લેખકસંદર્ભ'માં મેઘાણી, પ્રમોદકુમાર પટેલ, ભાયાણીસાહેબ, ભોગીલાલ ગાંધી, દિગ્ગીશ મહેતા, જયંત કોઠારી વિશે લખાયેલા લેખો છે. તેમાંથી 'મેઘાણી અને સાહિત્યિક પત્રકારત્વ' શિવાયના બાકીના શ્રદ્ધાંજલિલેખો છે. આ શ્રદ્ધાંજલિલેખો સર્જકવ્યક્તિત્વ અને લાક્ષણિકતાઓને પ્રગટ કરતા સ્વાધ્યાયલેખો બની રહે છે. જયંત કોઠારીના વિવેચક, સંશોધક, વક્તા કે શિક્ષક તરીકેના લાક્ષણિક વ્યક્તિત્વનો પરિચય કરાવતા એક જ વાક્યમાં તેમનો વિશેષ નોંધે છે : "આપ્રમત સ્વાધ્યાયની એકાગ્રતા અને તેજસ્વી ઐદ્રિક ક્ષમતાથી પ્રગટતી કુશાગ્રતા તેમના આ ઉત્કૃષ્ટ વિદ્યાકાર્યનું રહસ્ય છે અને કદાચ એ જ એમની, નવા અભ્યાસીઓ માટે, એક મોટી પ્રેરકતા પણ બની શકે એમ છે." (પૃ. ૩૩) ભાયાણી-સાહેબ વિશેના લેખમાં ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ પ્રકાશિત 'ભાયાણિમર્શ' સામયિકના સંપાદક તરીકેની કામગીરીનો સંક્ષિપ્ત પણ સઘન અહેવાલ મળે છે. જેમાંથી સંપાદનનો એક આદર્શ ઊભો થાય છે. ભોગીલાલ ગાંધી અને દિગ્ગીશ મહેતા વિશેના લેખોમાં તેમના લાક્ષણિક વિશેષો ટૂંકમાં દર્શાવી અનુક્રમે 'મિતાક્ષર' અને 'લંબીશ, ઈંબીશ' જેવાં મહત્ત્વના

પુસ્તકોનો મર્મગ્રાહી પરિચય કરાવે છે. આ લેખોની શૈલીમાં ઉખાણી સ્તર સ્પર્શ પણ અનુભવાય છે. 'ગ્રંથસંદર્ભ'માં એવા ગ્રંથો વિશે વાત થઈ છે જે એમને વિતલવાળા લાગ્યા હોય. જેમ કે 'બુલ્ડે પિંગળ'નું ચાર લાયકે થયેલું પુનઃ પ્રકાશન કે 'જૈન ગૃહ્ય' કે કવિઓની સંશોધિત આવૃત્તિની ઊલટરેર નોંધ લે છે. સાથે એમને પ્રશ્ન થાય છે કે 'આપણા સમયનું જે વિદ્યાકીય વાતાવરણ છે એમાં આવા કાર્યની પ્રસ્તુતતા કેટલી?' (પૃ. ૫૬) લંડનની 'વોટરસ્ટેન એન્ડ કંપની' નામની પુસ્તકવિક્રેતા પેઢીએ શિટલભરમાંના પ્રકાશકોના સહયોગથી પ્રગટ કરેલી સૂચિની બીજી આવૃત્તિ 'વોટરસ્ટેનના ગાઈડ ટુ બુક્સ' (૧૯૮૮) વિશે કોઈને પણ એ પુસ્તક જોવા પ્રેરે એવો પરિચય કરાવ્યો છે. સૂચિગ્રંથ કેવા હોવો જોઈએ એનો આદર્શ પૂરો પાડતા આવા અમૂલ્ય પુસ્તક તરફ આંગળી ચીંધવાનું મહત્ત્વનું કાર્ય તેમણે કર્યું છે. દિશોર જાદવે કરેલા સામકાલીન ગુજરાતી વાર્તાકૃતિઓના અંગ્રેજ અનુવાદોનું સંપાદન 'શ્રીનંદેશ્વરની ગુજરાતી શોર્ટ સ્ટોરીઝ : એન એન્થોલોજી'ને આ પ્રકારના અલ્પસંખ્ય અનુવાદ-સાહિત્યમાં મહત્ત્વનો ઉમેરો છે એવું નોંધીને, દરેક વાર્તાનો મૂળ સ્ત્રોત, પ્રકાશનવર્ષ, વાર્તાનાં મૂળ શીર્ષક, અનુવાદકોનાં નામ રહી જ્યાં જેવી ભૂલો નોંધે છે. પ્રત્યક્ષમાંના આ લેખ પછી એ વિશે દિશોર જાદવના ખુલાસાની ચર્ચા એકમાં છે અને બીજી આવૃત્તિમાં અનુવાદકોનાં નામ તેમજ વાર્તાનાં મૂળ ગુજરાતી શીર્ષક સામેલ કરી દેવામાં આવ્યા છે એવી નોંધ મૂકવાનું ચૂકતા નથી.

'સંપાદનો અને સંચયો', 'પરિસંવાદો અને સંમેલનો', 'સમીક્ષાપ્રવૃત્તિ', 'સાહિત્ય-પ્રવૃત્તિ' જેવા વિભાગોમાં આપણી સંપાદનપ્રવૃત્તિ, સમીક્ષાપ્રવૃત્તિ, સાહિત્યિક પ્રવૃત્તિ તેમજ પરિસંવાદો વિશેનાં ધારદાર નિરીક્ષણો છે, ટીકા-ટિપ્પણીઓ છે, ક્યાંક આક્રોશ છે, વ્યંગબાણ છે, ફરિયાદ છે પણ તેમાં કટુતા નથી, સાહિત્યપદાર્થ વિશેની નિશ્ચલતા છે, ચિંતા છે. ઝટપટ થતાં સંપાદનોમાં 'ન કોઈ પૂર્વધોજના, ન સ્પષ્ટ પ્રયોજના, ન કશી વ્યવસ્થા' (પૃ. ૬૧)ને કારણે ઊભા થતા પ્રશ્નોની ચર્ચા સાથે સંપાદકે કેવી કેવી કાળજી રાખવી જોઈએ તેનું ઉપયોગી માર્ગદર્શન છે. 'આરી હકીકત' અને 'ભદ્રભદ્ર' એ બે કૃતિઓને અનુષંગે કૃતિસંપાદનના ગંભીર પ્રશ્નોની ઉદાહરણો સાથે છણાવટ કરી છે. ૧૯૮૫ની કવિતાના સંપાદન નિમિત્તે સાંપ્રત કલ્પસર્જનપ્રવૃત્તિ વિશેનો અનુભવ આકરા બનાવી લખાયે છે : "શોકબંધ રચનાઓ' નરી પદ્યરૂપ છે. અરે, સરખું પદ્યરૂપ પણ એમાં નથી. ઇંદ-રેખાઓ અને સંધિ-આવર્તનો અવરોધ પામ્યા કરતાં હોય ને લયમાં ગાબડાં પડ્યે જતાં હોય એને પદ્ય પણ કેવી રીતે કરેલું ? એમ થાય કે કાન વગર જ કેટલાક સજ્જનોએ કવિતા કરવાનું હાથમાં લઈ લીધું છે. મર્મલક્ષી સૌન્દર્યરચના તો એમનાથી જોજો ફર." (પૃ. ૬૯) પરિસંવાદો અને સંમેલનો વિશેનો તેમનો પ્રતિભાવ પણ આ વિભાગના લેખોનાં શીર્ષક 'પરિસંવાદો : બહુ બહુ હવામાં વલી ગયા...' કે 'ઉપલબ્ધિઓની બાદબાકીમાં વ્યનિત થાય છે. શતાલીસમારોહો તેમને લેખકનું પુનર્મૂલ્યાંકન કરનારા કે વિદ્યાકીય ચર્ચાસંગો થવાને બદલે 'લટકતા - લહેરતા શિથિલ છેડાઓ વાળા ને કેવળ વિધિનાં છોગાવાળા કાર્યકર્મ' આગળ જ અટકી જતાં લાગે છે." (પૃ. ૬૬) 'લેખકસંદર્ભ' અને 'ગ્રંથસંદર્ભ' વિભાગોમાંના વિધાયક ચિત્રની સામે આ વિભાગોમાં સાંપ્રત સાહિત્યપ્રવૃત્તિની બીજી બાજુ પ્રગટે છે, પણ એમનો અભિગમ નક્કારાત્મક નથી. એવું લાગે કે રમણ સોનીએ અહીંયાં સતત 'જગતે

રહો'નો લલકાર કરતા એક જાગત પ્રહરીની ભૂમિકા ભજવી છે. અંગ્રેજીમાં પ્રકાશિત થતા ત્રણ ભારતીય સમીક્ષા-સામાજિક 'ધ બુક રિવ્યૂ', 'ઇન્ડિયન રિવ્યૂ ઓફ બુક્સ' તથા 'શિલ્પીઓ'ની પરિચય કે જ્યંત મેથાણીના સંપાદનકાર્યનો પરિચય ઉજ્જવળ દેખાતો બની આવે છે.

પ્રત્યક્ષ'ના આરંભ સમયે લખાયેલો લેખ 'લેખક-પ્રકાશક-વાચક-સમીક્ષક વચ્ચેનું સંપર્કસૂત્ર'; પ્રત્યક્ષનાં પાંચ વર્ષ પછી લખાયેલો લેખ 'રિશ્મિરતા ઇંચ છે, સ્થગિતતા નહીં' તેમ જ છેલ્લો વિભાગ 'ચાર્જ-ગોસ્ટિંગ'માંની ત્રણ સંપાદકી સાથેની ગોસ્ટિંગમાં રમણભાઈના સંપાદકીય વલણનો એક ચોક્કસ નકશો મળે છે. પ્રત્યક્ષ'ના પ્રથમ અંકમાં જ તેમણે પુસ્તકપરિચય અને પુસ્તક-પરીક્ષણ – બંને બાબતો પર ભાર મૂક્યો હતો. આ આખીય પ્રવૃત્તિને એક બૃહદ્ ફ્રેમ વચ્ચે વિસ્તારવાનો તેમનો ઉદ્દેશ પણ અહીંયાં સ્પષ્ટ થાય છે. ડૉક્ટર ઓઝા સાથેની મુલાકાતમાં પ્રત્યક્ષ'ના પ્રકાશન અંગેના પ્રશ્નોના ઉત્તરમાં, પ્રંથસમીક્ષાના સામાજિકની અનિવાર્યતા, સામાજિક સંપાદન કરતાં અનુભવેલી મુશ્કેલીઓ અને સૌના સાથ-સહકારથી મળતો સંતોષનો અનુભવ, 'પ્રત્યક્ષ' માટેની ભાવિ યોજના વિશે મોકળા મને વાત કરી છે. 'ઇન્ડિયા ટૂડે'ના સાહિત્યવિશેષક માટે વીનેશ અંબાણીએ પૂછેલા પ્રશ્નોના ઉત્તરમાં સર્ળંગ લેખ રૂપે ગુજરાતી સાહિત્યની વર્તમાન પરિસ્થિતિ વિશે ચર્ચા કરી છે. હર્ષદ ત્રિવેદીએ 'ચાલ્કસ્ટ્રિના વિશેષક માટે પૂછેલા પ્રશ્નોના ઉત્તરમાં વિવેચન – સંશોધન, સંપાદન અને વર્તમાન સાહિત્યરિશ્મિ અંગેના વિચારો પ્રગટ થયા છે.

રમણ સોની એમની ગદ્યશૈલી દ્વારા ભાવકને પણ પોતાની ચિંતામાં સાંકળતા રહ્યા છે અને વેધક પ્રશ્નો પૂછતા રહ્યા છે. જેમ કે, "વિદ્યાર્થીઓ સામે આપણે જૂની શિષ્ટ કૃતિઓ આવે રહ્યું મૂકવાની?" (પૃ. ૬૭), 'આત્યારે આવા થોડાક નવઅભ્યાસીઓની એક સૂઝસમજવાળી ને નિર્ભીક પેઢી ઉદ્દીપમાન થઈ રહી જણાય છે ત્યારે પેલી સામાજિક કૃષિતતાને બહાર રાખતું નરવું ને ઉત્તેજનાપૂર્ણ વાતાવરણ રચવાની દિશામાં ઊંડાપોંડ કરવા આપણે તૈયાર છીએ!'" (પૃ. ૧૦૫) તો ગદ્યની આ છટા આકર્ષક બની રહે છે. "ઉપલબ્ધિઓની બાદબાકી થતી રહે છે ને ચિલ્લન શેષ રહી જાય છે. જાણે કે, મળવાનું થાય છે ને કશી વાત જ થઈ શકતી નથી..." (પૃ. ૮૫) 'અસંભવ મુદ્દણવંતણા' લેખનું ગદ્ય પણ આ રીતે નોંધપાત્ર છે. ગોધરા હત્યાકાંડના દિવસોનાં વર્તમાનપત્રો વાંચી વાંચીને ઉદ્ભવેલી વ્યથા-વેદના અહીં તારસ્વરે પ્રગટ થઈ છે. સમગ્ર પ્રંથમાં આ લેખ એની સામગ્રી અને અભિવ્યક્તિને કારણે જૂદો પડી આવે છે. આમ, રમણ સોનીની આ સંપાદકીય નોંધો માત્ર દર્પણ નહીં, પણ નજરે ન દેખાતી ઝીણી ઝીણી બાબતોને મોટી કરી દેખાડતું, પરોક્ષ રહસ્યાને પ્રત્યક્ષ કરી દેખાડતું સૂક્ષ્મદર્શક વંત્ર બની રહે છે.

એક ગિર્મિભર્યું પ્રવાસવર્ણન ડૉ. લલકુમાર દેસાઈ

લિગણીનો દસ્તાવેજ : ડૉ. પ્રતાપ પંડ્યા, શબ્દલોક પ્રકાશન, અમદાવાદ-૧, પ્રથમ આવૃત્તિ ૨૦૦૫, ડિ. ૩. ૧૦૦/૧

આજવાન શિક્ષક, કેલવણીકાર અને સમાજસેવક એવા પ્રતાપભાઈ પંડ્યાએ અનેક સંઘર્ષોમાંથી પસાર થઈ ચારે સંતાનોને ઉચ્ચશિક્ષણ આપ્યું. તેમણી મનીષા અને ગૌરાંધ્ય સ્વભાવે અમોહિકમાં ઉચ્ચપદે પહોંચ્યાં. બંને સંતાનોએ આગ્રહ કરીને માત-પિતાને વિદેશયાત્રાએ બોલાવ્યાં. ૬૧ વર્ષની ઉંમરે પ્રતાપભાઈની આંખોમાં વિસ્મયનો ભાવ જળવાયો છે. તેની નિખલસ એકરાર આમ કર્યો છે :

'અમે તો અરતાલા અને તરવડા વચ્ચે જ જિંદગી પસાર કરી છે, અને અણસમજથી સમજણ સુધીની યાત્રા કરી છે. એટલે અને અમોહિકનાં શહેરો, સમુદ્ર, પ્રકૃતિ અને માનવસર્જિત આશ્ચર્યોથી આનંદિત થયાં છીએ, એક નાના બાળકની આંખોમાં રહેલ આશ્ચર્યની જેમ.' (પૃ. ૧૬૪) એટલે લેખકે જવનક્રિતાબનાં અને માણ્યું તેનું સ્મરણનાં પાનાં ઉકેલ્યાં છે.

૩૦ પ્રકરણમાં અમોહિકયાત્રાનો દસ્તાવેજ છે. લેખકે રસળતી પત્રશૈલીમાં આલેખન કર્યું હોવાથી આસ્વાદ્ય બન્યો છે. અમોહિકન અને ભારતીય સંસ્કૃતિના તુલનાત્મક સંદર્ભો પ્રગટાવ્યા છે. રમણીય શહેર સોલ્લેક સીટીમાં આવેલ ગેટ્ટુ, ખારું, ચિનઉપયોગી તળાવની વાત કરતાં તેઓ મહાભારતના શાપિત સરોવર અને વક્ષપ્રશ્નની કથાને સાંકળે છે; કે બે વિશાળ પર્વતોને તોડીફોડી અમોહિકાએ જલસંપન્ન નદીને વળાંક આપી ખેતીમાં પરિવર્તન આણ્યું તે જોઈ લેખક ભગીરથની વાત છોરે છે.

બાળકોમાં અભિપ્રાયવિત એવી ઓનિમેશન અને રિજિટલ ફિલ્મોની વાત લેખક આ રીતે મૂકે છે : 'આપણે ત્યાં જવરામ જોષીએ બાળકોને પ્રિયાં ફૂસકી, છક્રો-મક્રો, છેલ અને છબો જેવાં ચિરંજીવ પાત્રો દ્વારા વાર્તાઓ આપી... ઓવાં ચિરંજીવ પાત્રો લઈને આવે છે વોલ્ટ ડિઝની. ડોનાલ્ડ ડગ, મીકી માઉસ જેવાં પાત્રો સાથેની કાર્ટૂન ફિલ્મો.' (પૃ. ૧૪૮) પાશ્ચાત્ય રીતરિવાજો અને શિષ્ટાચારથી ક્યારેક લેખક હેબતાઈ જાય છે ત્યારે તેનું વર્ણન રમૂજ શૈલીમાં કરે છે. તેમાં રમ્ય ગદ્યછટાઓ નિખરી ઊઠે છે.

(૧) લોસ એન્જેલસ પાસે આવેલો શ્રીમંતોને જ પોસાય એવો વૈભવી વિસ્તાર બેવર્લી હિલ્સ અનેક રંગીન સુવિધાઓથી સમૃદ્ધ બનેલો છે. નવાઈની વાત એ છે કે બેવર્લી હિલ્સમાં એક પણ સ્મશાનગૃહ કે હોસ્પિટલ નથી. એથી જ તો આપણે આ સ્થળની સ્વર્ગની કલ્યાના કરવી જ રહી. સ્વર્ગમાં પણ કોઈ વૃદ્ધ થતું નથી, મરતું નથી.' (પૃ. ૧૨૮)

'લાગણીનો દસ્તાવેજ'માં પુત્ર-પુત્રી જ્યાં જ્યાં પરિભ્રમણ કરવા માટે લઈ ગયાં તે સ્થળોનું વિગતે વર્ણન છે. તેમાં સોલ્લેક સીટી, મેલબોર્ન, લોસ એન્જેલસ અને આસપાસનાં પ્રાકૃતિક સ્થળો, ચિલિડોન વેલી, બેવર્લી હિલ્સ વગેરેનાં વર્ણનો કર્યાં છે. તેમાં સૌંદર્યવર્ણન ઓછું છે પરંતુ અમોહિકન સંસ્કૃતિ, તેની શિક્ષણપદ્ધતિ, અર્થતંત્ર વિશે વિશેષ વિગતો આપવામાં આવી છે. પુષ્કળ સામગ્રી સાંપડી હોવાથી અનેક પ્રકારની શાનવર્ધક માહિતી રજૂ કરી છે. (દા.ત. ડોનેડો સ્પેસ સેન્ટર, અવકાશયાત્રીઓ, ભારતીય સાહસિદો.) જોડે આતિ

લખાણથી થયેલ આલોભન આ પ્રવાસવર્ણનની મર્યાદા છે.

પ્રતાપભાઈ પંડ્યાએ અમેરિકામાં ચાલતાં '૩ સેન્ટર્સ' વિશે અને સરકાર તરફથી ત્યાંના સિનિયર સિટિઝનને મળતી સુવિધાઓની વિગતે વાત કરી છે. આ સંકલ્પે ભારતમાં વૃદ્ધો કેવી લાગ્યારી અને એકલતામાં જીવે છે તેનો તુલનાત્મક સંકલ્પ પણ યોગ્ય રીતે ઉપસાવ્યો છે.

ડૉ. પ્રતાપભાઈએ પ્રવાસકથાને 'લાગણીનો દસ્તાવેજ' જેવું ઊર્મિસભર શીર્ષક આપ્યું છે, તે પુસ્તકમાંથી પણાર થતાં યથાયોગ્ય લાગે છે. ભારતમાં રહેલી દીકરીને પત્ની દ્વારા પ્રવાસનો દસ્તાવેજ પાડવ્યો છે. અમેરિકામાં વસતાં સંતાનોની કારકિર્દીના વિકાસની માતૃપિતાના હૈયે દુનિતિ છે તેની લાગણીને લેખકે યથાતથ સ્વરૂપે નિરૂપી છે. સાવ ગરીબ શિક્ષક દંપતીનાં સંતાનો અમેરિકામાં પણ ભારતીય અસ્થિતાને જાળવતાં જોઈ તેઓ ગાદગદિત થઈ ગિઠ છે તેમાંય કૂલના ગજવા જેવી મનીષા ત્રણેક વર્ષની થઈ ને પોલિયોગ્રસ્ટ બની, અપંગ બની. પરંતુ પુરુષાર્થ અને પ્રતિભાને બળે અનેક સિદ્ધિઓ મળવી, અમેરિકાની નાસા જેવી વિશ્વવિખ્યાત સંસ્થામાં રિસર્ચ ઓન્જિનિયર તરીકે ગૌરવભર સેવા આપી રહી છે. તેની વાત કરતાં પિતાનું હૈયું આમ પ્રગટ થાય છે.

'ગામડામાં ગિછરેલી અને ગુજરાતી માધ્યમમાં શિક્ષણ પ્રાપ્ત કરેલી અમારી અપંગ દીકરી યુ.એસ.એ.ના નાસામાં એની આગવી બુદ્ધિપ્રતિભાથી આટલું મોટું ગજું કાઢી પ્રતિષ્ઠા પ્રાપ્ત કરે છે, છતાં પણ દેશપ્રેમ, નમ્રતા અને માતૃભાષા ગુજરાતી પ્રત્યે વિશેષ પ્રેમ રાખે છે તે ધન્યવાદને પાત્ર જ ગણાય. અને તો માત્ર સાંભળવું જ હવું, પણ નજરે જોવું ત્યારે બરેબર અમારી આંખમાં હર્ષનાં આંસુ નીતરી રહ્યાં હતાં.' (પૃ. ૭૨)

વડીલ તરીકે લેખકનું લાગણીસભર હૈયું સ્વદેશ અને વિદેશની વચ્ચે સતત ઝૂલવું રહ્યું છે. હોલિવુડનો ઓનિમેશન અને ડિજિટલ ફિલ્મો બનાવતો વિચાર સ્ટુડિયો અને અદ્ભુત જુલાસિક પાર્કની મુલાકાત વખતે દાદાદાદીને ભારત વસતાં પૌત્ર-પૌત્રીઓની તરત યાદ આવે છે. તેઓ પત્રમાં લખે છે : 'બરેબર મને તો એમ થાય છે કે બાળકોને સાથે લઈને આવ્યાં હોત તો દાદાનો રોમાંચ એમનો થઈ જાત.' (પૃ. ૧૪૧)

પ્રવાસલેખકે પત્રોમાં ઉપર/નીચે લખ્યાતરીખ મૂકવાની આવશ્યકતા હતી. તો સમયસંકલ્પ સ્પષ્ટ થાત.

લેખકે શિશુસહજ મુગ્ધતાથી પ્રવાસનું આલોભન કર્યું છે તેથી વિસ્મય અને આનંદનું મધુર પર્વ રચાયું છે.

સમૃદ્ધ વ્યક્તિત્વનો આલોભ ડૉ. નરિની દેસાઈ

ભાષ્ય ભર્યું અસ્તિત્વ : ડૉ. કૃષ્ણકાન્ત કરડિયા, પ્ર. લે. પોતે, આઠ્ઠવિ પ્રથમ, ૨૦૦૭, પૃ. ૨૮૮, ડિ. ૩. ૧૭૦૧

ગુજરાતના જાણીતા વિદ્વાન ડૉ. કા. શાર્દાનું ૨૦૦૬માં ૧૦૨ વર્ષની વયે અવસાન થયું. તેઓ સંસ્કૃત વ્યાકરણ, કાવ્યો અને વેદાંતનું શિક્ષણ પામેલા. 'પ્રજાલંબુ: સાપ્તાહિકના તંત્રી તરીકે તેમણે સેવાઓ આપી અને ગુજરાત વિદ્યાસભામાં સંશોધક તરીકે દાખલ થઈને ઉત્તમ ગ્રંથો આપ્યા. તેમને ઘણાં બધાં માનસન્માન પણ મળ્યાં છે. ૧૦૧ વર્ષની જીવનયાત્રા દરમિયાન ૨૫૦ જેટલાં પુસ્તકોનું સર્જન એમણે કર્યું છે.

સ્વ. શાર્દાજી વિશેના નાદી વિભાગમાં જે લખાયું છે તે જોઈએ :

'આજની વાતે 'દાદાજી' દિવંગત પણ આપણા સૌના સ્મરણે, હયાત, જીવંત છે, જ. પત્રલેખકની માફક જ ઊંડી અનુભૂતિના ઉદ્ગાર સતત દેખાયા કરે છે. અક્ષરમાં જ નહિ, સમગ્ર વાતાવરણમાં એમના ભર્યા ભર્યા અસ્તિત્વની આ અનુભૂતિ છે - એવી કે જેમાં શાર્દાજીના હોવાપણાની પ્રતીતિ થાય છે અને 'શાર્દાજી અમર રહો', 'જબ તક સૂરજ ચાંદ રહેગા, શાર્દાજી આપ કા નામ રહેગા'ના નારા, હાંકારા, ઘોષાણાનો ગણગણાટ થયા કરે છે.'

૩. કા. શાર્દાજીનું વ્યક્તિત્વ કેવું હશે તેની પ્રતીતિ આ શલોકથી થાય છે.

ડૉ. કૃષ્ણકાન્ત કરડિયા ૩. કા. શાર્દાજીના અભ્યાસી છે. પુસ્તકના અંતે તેમણે શાર્દાજીના પુસ્તકોની યાદી મૂકી છે, ઘોડા ફોટોગ્રાફસ મૂક્યા છે. પરિણામે શાર્દાજી જીવંત થતા લાગે છે. શલોક દ્વારા તો તેમની જીવંતતા દેખાય જ છે. હવે પછીની આવનાર પેઢીને ૩. કા. શાર્દાજી કૌણ ? એવો પ્રશ્ન થાય તો તેમને માટે આ પુસ્તક ઘણું જ ઉપયોગી છે.

ખંડ-૧માં શાર્દાજીના જન્મથી માંડીને તેમના જીવનનો પરિચય આપ્યો છે. અધ્યાપક ડૉ. કા. શાર્દાજી, સંશોધક ડૉ. કા. શાર્દાજી, નાટ્યક્ષેત્રે તેમણે કરેલું પ્રદાન, શાર્દાજીના કેટલાક ગ્રંથો વિશે સંક્ષિપ્ત માહિતી, તેમણે શતાયુ વર્ષમાં પ્રવેશ કર્યો તે પ્રસંગ - આ બધાં જ પાસાં અહીં જોવા મળે છે. એમના રોજિંદા જીવનનાં રહસ્યો પણ અહીં ખૂલ્યાં છે. લેખક લખે છે, 'શાર્દાજીને તમે એમના સ્વાસ્થ્યનું રહસ્ય પૂછો એટલે તમને સૂત્ર આપે 'કમ બા, ગમ બા.'

આખો દિવસ સતત દસ-બાર કલાક કામ કરતા શાર્દાજી બપોરે એક ચોટલી. સાંજે બે ચોટલી, શાક અને દૂધ લે છે. આટલા કલાક કામ કરવા માટે વધુ આહાર લેવાની જરૂર છે એ માન્યતા શાર્દાજી ખોટી પાડે છે. 'ગમ બા' એ વાત શાર્દાજીના સ્વભાવનો જ એક ભાગ છે !

આવા તો ઘણા તેમના જીવનવ્યવહાર સાથે વણાઈ ગયેલા પ્રસંગો અહીં મૂકી આપ્યા છે. આરંભના ખંડમાં તેમણે શરૂઆતમાં જે સંઘર્ષ કર્યો તેનું બચાન કર્યું છે. એમને મળીલી પદવીઓ, એવોર્ડ, માનપત્ર, ચંદ્રકો આ બધાંની યાદી પણ શાર્દાજીની વિદ્વતા કેવી હતી તેના પુરાવારૂપ છે.

શાર્દાજીનું ધર્મપ્રાસક ચિત્ર બીજા પ્રકરણમાં દોરાયું છે. તેઓ તેમના આચાર-

વિચારમાં બહુ જ સ્પષ્ટ હતા.. શાસ્ત્રીજી પરમ વૈષ્ણવ હતા. તે પ્રમાણે એમનો વ્યવહાર તેઓ કરતા હતા. તેઓ સંસ્કૃતિ, ઇતિહાસ ઉપરાંત સંસ્કૃતવિદ્યા, ગુજરાતી ભાષા, સાહિત્ય, વ્યાકરણ, કોશ, હાંદ આ બધામાં તેમની વિદ્વતા હતી.

શાસ્ત્રીજીને સંસ્કૃતના પાઠ બાળપણથી જ મળેલા. પિતાજી સાથે સંસ્કૃત પાઠશાળામાં જાય વળી તેમનો જીવ સંશોધકનો. તેમણે મધ્યકાલીન ગુજરાતી સાહિત્યના ઘણાબધા સર્જકોનાં પુસ્તકોનું સંશોધન-સંપાદન કર્યું છે. બાળપણથી જ શ્રીકૃષ્ણના રંગે રંગાયેલા. યુસ્ત મરજાદી ધરમ પાળે.

કોઈ પણ સર્જક કે તેની કૃતિ ઉપર સંશોધન કરે તે પૂરી ચોકસાઈથી. ‘દયારામની કૃતિઓનો રચનાક્રમ’ એ લેખમાં દયારામની કૃતિઓનો રચનાક્રમ, ન હોય ત્યાં નકલ થયાનું વર્ષ વગેરેને પણ તેઓ ધ્યાનમાં લે છે. તે જ રીતે નરસિંહ મહેતાના જન્મસમય માટે તેમની અભિપ્રાય જોડેએ,

‘બસો વર્ષના ગાળામાં તો ભાષાપરિવર્તનના નિયમ પ્રમાણે ગુજરાતી ભાષા બદલાઈ ચૂકી હતી. તે નરસૈની ભાષા અને શૈલીનો અભ્યાસ કરી રીતે કરવો જ’

એ માટે શાસ્ત્રીજીનો લેખ જોવો જ પડે. આવાં તો અનેક સંશોધનો તેમણે કર્યાં છે. ‘આપણી જલયોજનાઓ’, ‘સૌરાષ્ટ્રનો સમુદ્રકંઠો’ જેવા લેખો તેમનાં ભૂતલક્ષિતીક્ષણ-શક્તિનો પરિચય કરાવે છે.

‘કેટલાંક સ્મરણો’માં લેખકે શાસ્ત્રીજી સાથે પસાર કરેલી સમય અને તે વખતનાં સ્મરણો પણ તેમાંવે વાત તો અભ્યાસની, સંશોધનની જ હોય. પાર્વતી-બા સાથેનાં સ્મરણો, શાસ્ત્રીજીની વિલક્ષણતાનો પરિચય – ટૂંકમાં આ પ્રકરણમાં લેખકે શાસ્ત્રીજી સાથે કેવી સુખદ પળો વિતાવી હતી. તેનાં સ્મરણો તેમણે તાર્જા કર્યાં છે.

શાસ્ત્રીજી મૂળે સંશોધકનો જીવ. તેમણે મધ્યકાલીન સાહિત્યમાં ખૂબ સંશોધન કર્યું છે. હસ્તપ્રતો એકઠી કરીને તેનું સંપાદન કરીને કે. કા. શાસ્ત્રીએ મધ્યકાલીન ગુજરાતી સાહિત્યને વધુ સમૃદ્ધ કર્યું છે તેમ લેખકે લખેલા ‘મધ્યકાલીન ગુજરાતી સાહિત્યના મર્મસૂ. કે. કા. શાસ્ત્રી’વાળા લેખમાં જોવા મળે છે.

શાસ્ત્રીજી એટલે ભાષાવૈજ્ઞાનિક પણ ખરા. ભાષાની શબ્દોના મૂળ સુધી પહોંચવાની તેમની અવિરત યાત્રા ચાલુ જ હોય. ઇતિહાસ શાસ્ત્રીજીના રસનો વિષય. ચીવટ, ચોકસાઈ, કયાંય પણ વિગતદોષ ન ચાલે તેવા શાસ્ત્રીજી વિદ્યાર્થીઓને જ્યારે આગેદંશન આપે ત્યારે પિતૃભાવ પણ રાખે.

શાસ્ત્રીજીનું પ્રદાન નાટ્યક્ષેત્રે પણ નાનુંસૂનું નથી. ‘કૌલ પરોજય’, ‘અજેય ગોરીશિખર’, ‘આનંદાન લોહી’ અને ‘સહકારમાં સહકાર’ – વિવિધ વિષયોને નિરૂપતી લઘુનાટિકાઓ છે. તેઓ નાટકના અનુવાદ કરતી વખતે તત્સમ, તળપદા અને અન્ય ભાષાના સંપર્ક આવેલા શબ્દો, તેની લક્ષણો સરસ રીતે પ્રયોજે છે – આનું વાણુંબધું અહીં પિરસાવું છે. કૃષ્ણકાન્ત કડકિયા શાસ્ત્રીજીના સાહિત્યક્ષેત્રે થયેલા ફરેક પ્રદાનને સૂક્ષ્મતાથી સ્પર્શી, જાણી-પિણાણીને આલોખન કરે છે.

‘કે. કા. શાસ્ત્રીજીના કેટલાક ગ્રંથો એ શીર્ષક અંતર્ગત લખાયેલ પ્રકરણમાં ૨૬ જેટલા ગ્રંથોનો સંક્ષિપ્ત અભ્યાસ કર્યો છે. એમાં જે પસંદગી પામેલા ગ્રંથો છે તેમાં મધ્યકાલીન

સાહિત્ય, અમેરિકાના આદિમ વસાહતીઓ, સંસ્કૃતિદર્શન, ઇતિહાસ, પુરાતત્ત્વ – આ બધા વિષયો ઉપર કરેલા શાસ્ત્રીજીનાં સંશોધનો અહીં આલોખ્યાં છે. સામાન્ય વાચકને શાસ્ત્રીજીની અભ્યાસનિષ્ઠા કેવી હતી તેની પાયાની માહિતી મળી રહે.

શાસ્ત્રીજી એટલે શ્રીકૃષ્ણના પરમ ભક્ત. હવેલીમાં નિયમિત દર્શન કરવા જતા શાસ્ત્રીજી જ્યાં પણ પ્રવાસમાં હોય ત્યાં તેમનો હરિ તેમની સાથે જ હોય. તેમણે અમેરિકાનો પ્રવાસ બે વાર કર્યો છે – જીવ સંશોધનનો. પરિણામે જે જે સ્થળે ક્યાં તેનો ઇતિહાસ અને ત્યાંની સંસ્કૃતિ જાણવામાં તેમને વિશેષ રસ. સંશોધનના માણસ પ્રકૃતિનું દરથ જોડીને પણ કેટલા પરિભ્રમણો થાય છે, પ્રશાંત મહાસાગરને જોતાં તેમના મનમાંથી નીકળેલા ઉદ્ગારો જોડેએ : ‘આજનો દિવસ મારે માટે એક મહત્ત્વના આનંદનો હતો... બરોબર સ્થાનિક ૬.૩૦ સાંજના સમયે પશ્ચિમ દિશામાં પથરાયેલા વિશાળ મહાસાગરનાં દર્શન એ મારા જીવનની ધન્ય પળો હતી. દરેક મિનિટ સુધી ભોખડ ઉપર ઊભા રહી મહાસાગરનાં દર્શનનો લહાવ લીધો... સૂર્યનાં ડિસ્કોનાં પ્રતિબિંબનાં તો સાગરની સપાટીની ચાંદર પર દર્શન થયાં.’

આમ પ્રકૃતિસૌન્દર્યમાં વર્ણનો પણ કેર કેર આલોખ્યાં છે. ભાષાવિજ્ઞાન તેમનો મનગામતો વિષય. ગુજરાતી ભાષા હોય કે ભારતીય ભાષા તેઓ ક્યાંક એ ભાષાની સગાઈ શોધવાનો પ્રયત્ન પણ કરે.

આરંભે લખાયેલું નાટી શાસ્ત્રીજીની જીવંત છબી ઉપસાવી આપે તે રીતે લખ્યું છે. આ આખું પુસ્તક જાણે શાસ્ત્રીજીના અસ્તિત્વથી ભરેલું છે. તેઓ હજી પણ બધા વચ્ચે ક્ષર નહિ તો અક્ષર દેહે તો જીવંત છે જ.

શાસ્ત્રીજીના સમગ્રલક્ષી અભ્યાસને કૃષ્ણકાન્ત કડકિયાએ ‘ભયું ભયું અસ્તિત્વ’માં આવરી લેવાનો પ્રયત્ન કર્યો છે. શાસ્ત્રીજીનું કાર્યક્ષેત્ર એટલા મોટા ફલક ઉપર પથરાયેલું હતું કે દરેક વસ્તુ કદાચ ન આવરી શકાઈ હોય પણ તેમનો શાસ્ત્રીજી વિશેનો અભ્યાસ ઊંડો છે તેની સાહિત્યી આ પુસ્તક જરૂર આપે છે.

પુસ્તક સમગ્રને જોતાં શાસ્ત્રીજીના બાળપણથી માંડીને તેમના ૧૦૨ના વર્ષને જાણે કે નજીકથી નિહાળી શકાય છે. વિશ્વાર્હેક પરિષદના કાર્યકર હોય કે સાહિત્યકાર, ભાષાસંશોધક હોય કે નાટ્યકાર, શિક્ષક હોય કે વ્યવહારદક્ષ માનવી શાસ્ત્રીજી હંમેશાં જીવંત રહેશે તેમના અક્ષરકાર્યથી.

અહેવાલ ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદનું ૨૪૮ જયંતી શાનસન્ન

અજય પાઠક

પરલ

ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદના સભ્યપદ અને 'પરલ'ના લઘુજન્ય અંગે :

- ❖ 'પરલ' ૬૨ મહિનાની દસમી તારીખે પ્રકાશિત થાય છે.
- ❖ 'પરલ'ના ગ્રાહક તથા પરિષદના સભ્ય વર્ષમાં ગમે ત્યારે થઈ શકાય છે.
- ❖ 'પરલ'નું વાર્ષિક લઘુજન્ય રૂ. ૧૫૦ છે.
- ❖ વિદ્યાર્થીઓ માટે 'પરલ'નું વાર્ષિક લઘુજન્ય રૂ. ૭૫ છે, પ્રમાણપત્ર સાથે બીડવું.
- ❖ ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદના વાર્ષિક તેમજ આજીવન સભ્યપદના શુલ્કમાં 'પરલ'ના લઘુજન્યનો સમાવેશ થઈ જાય છે.
- ❖ પરિષદના વાર્ષિક વ્યક્તિગત સભ્યપદનું શુલ્ક રૂ. ૨૦૦ તથા સંસ્થાગત સભ્યપદનું શુલ્ક રૂ. ૩૦૦ છે.
- ❖ પરિષદના આજીવન સભ્યપદનું શુલ્ક રૂ. ૨,૦૦૦ છે તથા સંસ્થા આજીવન સભ્ય ફી રૂ. ૩,૦૦૦ છે. (વિદેશવાસીઓ માટે ૭૫ પાર્સન્ટ અથવા ૧૩૦ ડોલર.)
- ❖ 'પરલ' લઘુજન્ય તથા પરિષદ સભ્યપદ શુલ્કની રકમ મનીઓર્ડર અથવા ડિમાન્ડ ડ્રાફ્ટથી ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદના નામે જ મોકલવાની.

લેખકોને :

- ❖ 'પરલ'માં પ્રગટ થતાં લેખકોમાંના વિચાર-અભિપ્રાયની જવાબદારી જે તે લેખકની રહે છે.
- ❖ લેખકોએ પોતાનું લેખાણ ફૂલ્સડેપ અથવા ૪૫ સાઈઝના કાગળની એક બાજુએ, સુવાચ્ય અક્ષરે લખી મોકલવું. પોસ્ટકાર્ડ, ઇનલેન્ડ કે ચાલરખાઓમાં કૃતિ મોકલવા નહીં. પ્રત્યેક કૃતિ નીચે પૂરું સરનામું લખવા તથા એક નકલ પોતાની પાસે રાખીને જ કૃતિઓ મોકલવા વિનંતી.
- ❖ સ્વીકૃત કૃતિની જાણ કરાશે. ટપાલ-ટિકિટો ચોટારૂં કરવર મોકલવું હશે તો જ અસ્વીકૃત કૃતિ પરત કરવામાં આવશે, અન્યથા કૃતિ રદ ગણવી. પોસ્ટકાર્ડ મોકલવું હશે તો અસ્વીકૃતિની જાણ કરાશે.
- ❖ પત્રવ્યવહારનું સરનામું : તંત્રી, 'પરલ' ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ (પ્રકાશન વિભાગ), ગોવર્ધનભવન, આશ્રમમાર્ગ, ટાઇમ્સ પાછળ, નંદીકિનારે, પો.બો. ૪૦૬૦, અમદાવાદ ૩૮૦૦૦૮

પરલ ❖ જાન્યુઆરી, ૨૦૦૯

ક્રીમ એજ્યુકેશન સોસાયટી - સાહિત્ય, સંગીત, નાટ્ય કલા અકાદમી અને શ્રી પુસ્તકાલયો ડિસ્ટ્રીબ્યુટર્સ ઇન્ડિયા પ્રાઇવેટ લિમિટેડ આર્ટ્સ એન્ડ ક્રેમિયમ, ક્રીમના સંયુક્ત ઉપક્રમે તા. ૨૬, ૨૭, ૨૮ ડિસેમ્બર ૨૦૦૮ દરમિયાન ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદના પ્રમુખ શ્રી નારાયણભાઈ દેસાઈના અધ્યક્ષ સ્થાને ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદનું ૨૫મું શાનસન્ન યોજાયું, ક્રીમ (તા. અંબાપાડ, જિ. સુરત) ખાતે યોજાયેલ આ ૨૪૮જયંતી શાનસન્નમાં લગભગ ૮૦૦ જેટલા ડેલીવરેસ ગુજરાત, સૌરાષ્ટ્ર તથા દેશ-વિદેશના અન્ય રચણાઓથી પધાર્યા હતા જેમાં ૩૦૦-૩૫૦ જેટલા વિદ્યાર્થીઓ હતા અને ગુજરાતી ભાષા સાહિત્યના અધ્યાપકો, સાહિત્ય સર્જકો તથા સાહિત્ય રસિકોનો બહોળો સમૂહ ઉપસ્થિત રહ્યો હતો. તા. ૨૬મી ડિસેમ્બરે બપોરે ૨.૩૦ કલાકે ક્રીમ એજ્યુકેશન સોસાયટી વિદ્યાસંકુલમાં આરંભનારા શાનસન્નમાં વહેલી સવારથી મહેમાનોનો પ્રવાહ શરૂ થયો હતો. યજમાન સંસ્થાએ કરેલ ઉમદા ભોજન-ઉતારા વ્યવસ્થા તથા ઉમંગપૂર્ણ સ્વાગતનો સૌએ અનુભવ કર્યો હતો. રજિસ્ટ્રેશન સમયે જ પ્રત્યેક ડેલીવરને જે આવકાર-કીટ આપવામાં આવી તેમાં ગાંધીવિચારનો સ્પર્શ અનુભવાયો હતો. કંતાના શલામાં ૨૦૦૮ના વર્ષ માટેની ગાંધીસાધરી તથા વિનોબાજીનાં ગીતપ્રવચનોનું પુસ્તક પ્રસીકનેટ તરીકે ગાત્ર થયાં હતાં. યજમાન સંસ્થાએ ઉતારા વ્યવસ્થામાં નોખી ભાત પાડી હતી. સભાસ્થળની આસપાસ નજીક રહેલા શિક્ષક મિત્રો તથા અન્ય રસિકોએ પોતાના નિવાસસ્થાને સાહિત્યકારોની ઉતારા વ્યવસ્થા ગોઠવી હતી. આ રીતે સાહિત્યકારોને પારિવારિક માહોલમાં મૂકીને યજમાન-મહેમાન પ્રથાનો ભારતીય સારકૃતિક સંદર્ભ ચારિતાર્થ કર્યો હતો.

ઉદ્ઘાટન બેઠકનો વિધિસર પ્રારંભ થાય તે પૂર્વે ડેલીવરેસ ભોજનાદિ વિધિ સંપન્ન કરી સભામંડપમાં આવે તે પૂર્વક્ષણોમાં યજમાન સંસ્થાની સંગીત ટુકડીએ કેટલાંક ગુજરાતી ગીતોની સંગીતમય પ્રસ્તુતિ આકર્ષક હતી. આથી, બરાબર ૨૬મીની બપોરના ૨.૩૦ કલાકે કાર્યક્રમનો આરંભ થાય તે પહેલાં સભામંડપમાં ગોઠવાયેલી સાતસો જેટલી ખુરશીઓમાં ડેલીવરેસએ પોતાનું સ્થાન ગ્રહણ કરી લીધું હતું.

ઉદ્ઘાટન બેઠકનો પ્રારંભ સમયસર થયો હતો. ક્રીમ એજ્યુકેશન સોસાયટીની સંગીત ટુકડીએ પ્રાર્થના ગાનથી આરંભ કર્યો. ત્યારબાદ કવિ નર્મદ રચિત 'જય જય ગરવી ગુજરાત' રચનાનું ગાન થયું.

મંથ-સુશીલનમાં બેનર અને ડાબે/જમણે નવ સાહિત્યકારોની છબિઓ જે સતત પ્રેક્ષકો સન્મુખ રહી સાહિત્ય-સંદર્ભે રચી રહી હતી.

મંથસ્થ મહાનુભાવોમાં અધ્યક્ષ શ્રી નારાયણ દેસાઈ (મધ્યમાં), તેમની ડાબી બાજુએ ઉદ્ઘાટક શ્રી રમેશભાઈ થાનવી (રાજસ્થાની સાહિત્યકાર), અભિયોગિણ શ્રી ભગવતીકુમાર શર્મા, મુખ્ય મહેમાનશ્રી રઘુવીર ચૌધરી, શ્રી મનસુખ સલ્વા (વહીવટી મંત્રી), શ્રી રાજેન્દ્ર

પટેલ (કોષાલ્યશ્વ), શ્રી ઉત્તમ પરમાર (સ્વાગત મંત્રી), શ્રી ધીરુભાઈ શાહ તથા શ્રી સુરેશભાઈ શાહ (ઉપપ્રમુખ) – સ્વાગત સમિતિ; જમણી બાજુએ સ્વાગત પ્રમુખ શ્રી સુધીરભાઈ કુલકર્ણી, શ્રી અનિલા દલાલ (મંત્રી), શ્રી રવીન્દ્ર પારેખ (મંત્રી) અને યજમાન પ્રમુખશ્રી દુર્લભભાઈ નાથુભાઈ પટેલ.

શ્રી મનસુખ સત્લાએ શબ્દોથી સ્વાગત કર્યા બાદ સમગ્ર સાભાએ તાજેતરની કરુણ ઘટનાઓ પરત્વે મૌન શોકાંજલિ / મૌન આદર ગિભા થઈને પ્રગટ કર્યો હતો.

ત્યારબાદ આ પ્રસંગ ખાસ ઉપસ્થિત રહેલા રાજસ્થાની સાહિત્યકાર શ્રી રમેશભાઈ ધાનવીએ દીપપ્રગટ્ય કરીને ઉદ્ઘાટન બેઠકનો આરંભ કર્યો હતો. મંચસ્થ મહાનુભાવો દીપપ્રગટ્ય વિધિમાં સાથે જોડાયા હતા.

શ્રી ઉત્તમ પરમારે સંસ્થાનો વિગતવાર પરિચય કરાવ્યો હતો તથા સ્વાગતમંત્રી તરીકે સ્વાગત પ્રવચન કર્યું હતું, તેમણે પોતાના પ્રવચનમાં શરૂઆતમાં માર્ક્સ, મહાત્મા ગાંધી તથા આંબેડકર – ત્રણ મહાઋષિઓનું સાદર સ્મરણ કર્યું હતું. તેમણે કહ્યું કે માણસને માણસ તરીકે વિકસાવવો હોય તો કલા અને સાહિત્ય જ એ કાર્ય કરી શકશે. ધર્મ એ કામ નહિ કરી શકે. ત્યારબાદ સ્વાગત પ્રમુખ તરીકે શ્રી સુધીર કુલકર્ણીએ ટૂંક સ્વાગતપ્રવચન કર્યું હતું. મંચસ્થ મહાનુભાવોનું પુસ્તક અર્પણ દ્વારા યજમાન પ્રમુખશ્રી દુર્લભભાઈ પટેલે સ્વાગત કર્યું હતું. ત્યારબાદ શાલ તથા પુસ્તક (રવીન્દ્રનાથના નિબંધોનો સંગ્રહ) અર્પણ કરીને સર્વશ્રી યોગેશ જોશી, પ્રફુલ્લ રાવલ તથા રવીન્દ્ર પારેખ દ્વારા મંચસ્થ મહાનુભાવો સર્વશ્રી રમેશભાઈ ધાનવી, ભગવાતીકુમાર શર્મા તથા સુધીર કુલકર્ણીનું પરિષદ વતી સન્માન કરવામાં આવ્યું.

સ્વાગતવિધિ બાદ શ્રી મનસુખ સત્લાએ પરિષદનાં કાર્યોનો અહેવાલ રજૂ કર્યો હતો. આ અહેવાલની છાપેલી પુસ્તિકા સર્વ રેલીગેટ્સને વિતરિત કરવામાં આવી હતી.

ત્યારબાદ શ્રી રમેશભાઈ ધાનવીએ હિન્દીમાં પોતાનું ઉદ્ઘાટન પ્રવચન કર્યું હતું જેમાં તેમણે સૌ પ્રથમ કવિશ્રી ઉમાશંકર જોશીનું અને પછીથી ગાંધીજીનું સ્મરણ કર્યું હતું. વક્તવ્ય દરમિયાન તેમણે રવિશંકર મહારાજને પણ સંભાર્યા હતા. તેમણે રવિશંકર મહારાજને ઋણિ સમાન ગણાવ્યા હતા. રમેશભાઈ ધાનવીએ કહ્યું કે ઉમાશંકર, રવિશંકર મહારાજ તથા મનુભાઈ પંચોળી ‘દર્શક’ ત્રણેનો મારા પર ગિડો પ્રભાવ છે. તેમણે આધુનિક સાહિત્ય અંગે વિગત પ્રગટ કરી હતી. આજનું સાહિત્ય મૂલ્યહીન છે અને વાસનાઓને ભડકાવે છે તેથી પોતે આજના સાહિત્યથી ભયભીત છે તેમ જણાવ્યું હતું. મેઘાણી, પન્નાલાલ, ર. વ. દેસાઈ જેવા સાહિત્યકારો ‘લોક’ને પ્રગટ કરનારા છે જ્યારે આજના સાહિત્યમાં ‘લોક’ પ્રગટ થતું નથી. ગરીબ, દુઃખી લોકો માટે આપણામાં કરુણા જ જોવા મળતી નથી તેવું તેમનું નિરીક્ષણ રહ્યું હતું. ‘લોક’ની પુનઃપ્રતિષ્ઠા સાહિત્યમાં કરવી એ આજની ચુનૈતી છે તેમ તેમણે જણાવ્યું હતું. તેમણે વાચનપ્રતિ-વાચનટંબે રહી નથી. તે અંગે બેઠ પ્રગટ કર્યો. સ્વાધ્યાયમાં પ્રમાદ ન થાવે એવો સંકેશ આપી ‘પુસ્તક-પ્રતિષ્ઠા’ કરી જન્માવવા માટે અપીલ કરી.

અભિવિવિશેષ શ્રી ભગવાતીકુમાર શર્માએ પોતાના વક્તવ્યમાં મુસ્લીમ લેખકો, પારસી લેખકો ઓછા થતા જાય છે તે અંગે ચિંતાનો સૂર પ્રગટ કર્યો. તેમને લખતા કરવા આપણે આપણી ભાષાની સીમાઓ વિસ્તારવી પડશે તેમ જણાવ્યું. એક નાનકડા વાચક સમૂહને

લક્ષ કરીને લખ્યા કરવાથી બંધિયાર બની રહેવા અંગે ભય તેમણે પ્રગટ કર્યો. ગુજરાતી ભાષાના અસ્તિત્વ પર સંકટ આવ્યું છે તે પ્રશ્ન પર ધ્યાન દોર્યું. ‘નવસાગી’માં દર્શાવેલ પ્રથમ સંસ્કૃતિ વિકસી છે તેનું દરિયાન આપ્યું. તેમણે નારાયણભાઈની સાહિત્યયાત્રાનો ઉલ્લેખ કર્યો. પરિષદની પ્રવૃત્તિઓનો પણ ઉલ્લેખ કર્યો.

જ્ઞાનસત્ર જેવા પ્રસંગો સામાન્ય રીતે પ્રગટ કરવામાં આવતી સ્મરણિકાના વિકલ્પમાં યજમાન સંસ્થા તરફથી તૈયાર કરવામાં આવેલા ‘ગુજરાતની અસ્મિતા’ ગ્રંથનું વિમોચન ઉદ્ઘાટન-બેઠકમાં શ્રી નારાયણ દેસાઈના હસ્તે સંપન્ન થયું. આ તરફ શ્રી ઉત્તમ પરમારે ‘ગુજરાતની અસ્મિતા’ ગ્રંથ કઈ રીતે તૈયાર કરવામાં આવ્યો તેની રૂપરેખા આપી હતી અને જ્ઞાનસત્રના દિવસો દરમિયાન આ ગ્રંથ ૫૦% કમીશન આપીને રેલીગેટ્સને રૂ. ૧૫૦/ના ઉપલબ્ધ કરી આપ્યો હતો. આ ગ્રંથમાં ગુજરાતના ૭૮ લેખકોએ આ વિષય પર પોતાના વિચારો લેખ સ્વરૂપે રજૂ કરેલ છે.

પુસ્તક-વિમોચન પછી ઉદ્ઘાટન બેઠકમાં એક નાનો બીજો કાર્યક્રમ સમાવવામાં આવ્યો હતો, પરિષદના શુભેચ્છકોનું ગૌરવ સન્માન કરવામાં આવ્યું હતું. આ પૈકી બે વ્યક્તિનું આ તરફ સન્માન થયું. સર્વશ્રી રૂપલબેહન તથા પાલનભાઈ બંનેનો પરિચય શ્રી રાજેન્દ્ર પટેલે આપ્યો હતો.

ત્યારબાદ મુખ્ય મહેમાન તરીકે શ્રી રઘુવીર ચૌધરીએ પ્રાસંગિક પ્રવચન કર્યું હતું. તેમણે જણાવ્યું કે આધુનિક – સમસામાયિક સાહિત્ય સર્જન પરત્વે ચિંતા કે ભય સેવવાની જરૂર નથી. એક બાજુ ચિંતાંશુ, લા. ઠા. જેવા સર્જકો સૂક્ષ્મતાથી સર્જનકાર્યમાં વ્યસ્ત છે તો બીજા બાજુ રમેશ પારેખ, રાજેન્દ્ર શુક્લ જેવા સર્જકો છે જે લોકપ્રિય છે, લોકોની સાવ વચ્ચે રહીને સર્જન કરે છે. તેમણે ઈશુ, ગાંધી વ.ને યાદ કરી ધર્મ અને જીવન બંનેની વાત કરી. પ્રભાવક વક્તવ્ય અને આગવી અભિવ્યક્તિથી શ્રીતાસમૂહમાં તેમણે એક વાતવરણ ગિભ્ય કરી દીધું હતું. તેમણે કાર્ટિક સરકારને ૧થી ૭ ધોરણ સુધી માતૃભાષામાં શિક્ષણને મુદ્દે અભિનંદન આપ્યાં. સાથે અંગ્રેજી શિક્ષણ પણ જરૂરી છે તેમ જણાવ્યું.

અલ્પશીલ્પ પ્રવચનમાં શ્રી નારાયણ દેસાઈએ જણાવ્યું કે પરિષદ સર્વ સમાવેષક બને તેવો પ્રયત્ન જરૂરી છે. વળી સ્વાભાવિક સંબંધ વાળી બનાવે તેવો પ્રયત્ન છે. જ્ઞાનસત્રમાંની વિશાળ હાજરી અંગે બોલતાં તેમણે કહ્યું કે મરાઠી અને અસમીયા સાહિત્ય સંમેલનોમાં ઘણી વિશાળ હાજરી રહેતી હોય છે કારણ કે ત્યાં લોકો ભાષા માટે એકઠા થાય છે. આપણે એમના જેવી ભાષાજગતિ નથી. ‘પુસ્તક વિમોચન’ને બદલે તેમણે ‘લોકાર્પણ’ શબ્દ વધુ યોગ્ય ગણ્યો અને અપનાવવા સૂચન કર્યું. તેમણે કહ્યું કે પ્રાચીનનું કળ અને ભાવિનું બીજ બંનેનો સમન્વય કરવો તે વર્તમાનની જવાબદારી છે.

પરિષદ અંગે બોલતાં ‘કર્ણક’ ખૂટે છે એવા શ્રી ભગવાતીકુમારના વિધાન સાથે સંબંધ થઈ તેમણે ‘શુ’ ખૂટે છે તેની શોધ કરવી અને તેના ઉપાયો યોજવા સલાહ આપી હતી. તેમણે સાહિત્યમાં સૌંદર્યની ઉપાસના અંગે બોલતાં સત્યમ્ – શિવમ્ – સુંદરમ્ના આદર્શને ચરિતાર્થ કરવા અંગે જિંકર કરી. ભાષાની ચિંતા અંગે તેમણે સાહિત્યકાર, કેળવણીકાર અને વાલીગણ એમ ત્રણ પ્રકારના લોકોની જવાબદારી ગણાવી હતી. સાહિત્યકારોએ અને પરિષદ તેનાં કુડાળાં મોટા કરવા અંગે જિંકર કરી હતી. પરિષદનું વિકેન્દ્રીકરણ નહિ પણ

વિસ્તૃતીકરણ કરવું જોઈએ. સાહિત્ય સર્વાસ્વેષી થવું જોઈએ. સાહિત્ય સરલ હોવું જોઈએ એમ જણાવી માત્ર શબ્દો જ સરલ હોય તેમ નાહિ હદય પણ સરલ હોય તે જરૂરી છે. સાહિત્યકારની સજ્જતાઓ કહેતાં ઊણી છે. ‘કશુંક’ ખૂટે છે તે આ છે. તેમણે કેળવણી શેત્રે સ્વાધ્યાયની પ્રવૃત્તિ ધરી છે, મહેનત ધરી છે તે અંગે ધ્યાન દોર્યું. જાતિવાદનું વિષ આપણી નસોનસમાં છે જે દૂર કરવા બહુ પ્રયત્ન કરવા પડશે. પ્રજા પોતાના કામો માટે કેવળ સરકારાશ્રિત માનસ રાખશે તો પ્રજા નબળી રહેશે. નબળી પ્રજાનું સાહિત્ય નબળું જ હોવાનું તેમ તેમણે ભારપૂર્વક જણાવ્યું હતું. તેમણે ઉદ્દેશ્ય કરવો જરૂરી છે તેમ જણાવ્યું. ‘પારિતોષિક’ આપણે ત્યાં ફરિયાદ અને ઈર્ષાનું કારણ બને છે. આ આંતર શુદ્ધિના વિષયો છે, આપણા સૌ માટે. આ આંતર શુદ્ધિના જવાબ આપીશું ત્યારે ‘કશુંક’ ખૂટે છે નો જવાબ મળશે. તેમણે કહ્યું કે જેટલી નિષ્ઠા હોય તેટલી કાર્યક્ષમતા હોય; જેટલી કાર્યક્ષમતા હોય તેટલી નિષ્ઠા હોય, બંનેનો સમન્વય જરૂરી છે. આમ કરવાથી આપણા પ્રશ્નો ઊકલશે. અધ્યક્ષશ્રીના મનનીય પ્રવચન બાદ આભાર વિધિ કરવામાં આવી. યજમાન સંસ્થા વતી શ્રી નટવરસિંહભાઈ ઠાકોરે આભાર માન્યો. શ્રી રાજેન્દ્ર પટેલે ‘બીચોન્ડ ધ બીટન ટ્રેડ’ પુસ્તક અર્પણ કરીને આભારવિધિ કર્યો જ્યારે અનિલાબહેન દલાલે શબ્દો દ્વારા આભાર વ્યક્ત કર્યો.

પ્રથમ દિવસની બીજી બેઠક રાત્રે ૮:૩૦ વાગે હતી જેમાં પારિતોષિક વિતરણનો કાર્યક્રમ હતો. સંચાલન કરતાં શ્રી મનસુખ સદલાએ જણાવ્યું કે પારિતોષિક એ શબ્દનું ગૌરવ છે. એ રીતે લેખકનું ગૌરવ થાય છે. પારિતોષિક અંગેના નિર્ણયો પારદર્શક અને તટસ્થ એવી પ્રક્રિયા દ્વારા લેવાતા હોય છે. ૪૨ પારિતોષિકો અપાયો. અપવાદરૂપ કેટલાક પારિતોષિક વિજેતા ઉપરિચિત રહી શક્યા ન હતા. મોટા ભાગના વિજેતા લેખકો ઉપરિચિત હતા અને પારિતોષિક અર્પણનો કાર્યક્રમ ઉલ્લાસપૂર્ણ રહ્યો હતો. પારિતોષિકો અંગેની તમામ વિગતો, વિજેતા લેખકનો પરિચય વગેરેની છાપેલી પુસ્તિકા તમામ ડેલીવરેશને વિતરિત કરવામાં આવી હતી.

પ્રથમ દિવસની ત્રીજી બેઠક રાત્રે ૮:૩૦ વાગે હતી. કાવ્યપ્રાત્યક્ષ નામે કાર્યક્રમ પરેશ નાયકના અધ્યક્ષસ્થાને રજૂ થયો હતો. આ એક વિશિષ્ટ કાર્યક્રમ હતો. કાર્યક્રમનું ધ્રુવબિંદુ હતું ‘કવિતામાં ગાંધી..’ આ કાર્યક્રમની પરિકલ્પના પરેશ નાયકની હતી. સર્જનાત્મક દર્શિશીલણી કરવામાં આવેલું આ આયોજન જાણે અનુભૂતિનો વિષય હોય તેમ જણાવ્યું હતું.

કાર્યક્રમની રજૂઆતમાં પહેલાં શ્રી પરેશ નાયકે અધ્યક્ષીય વક્તવ્ય આપ્યું હતું જેનો વિષય હતો ‘કલાનું અર્ધસત્ય’. તેમણે લખેલા નિબંધનું વાચન કર્યું હતું. તેમની કલામીમાંશાનું સ્તર ઘણું ઊંચું રહ્યું હતું. પ્રહરે વૈષ્ણવ જન તો તેને કહીએ’ અને બીજાં કાવ્યનું ગાન કર્યું હતું. ગિતાર વોરા અને હર્ષિત આચાર્યએ સંગીત કરી હતી. સતીશ વ્યાસ, ઉષા ઉપાધ્યાય, રાજેન્દ્ર પટેલ વગેરેએ કાવ્યપાઠ કર્યો હતો. સંચાલન દર્શિ પટેલે કર્યું હતું. કાવ્યગાન, કાવ્યપઠન, કાવ્યસાદ વગેરે સાથે વિશિષ્ટ રજૂઆત ધરાવતો આ આસ્વાદ્ય રાત્રિ કાર્યક્રમ હતો.

તા. ૨૭-૧-૨૦૮ શાનસત્રના બીજા દિવસની સવારની બેઠક એટલે સત્રની ચોથી

બેઠક ૨૦૦૬-૨૦૦૭ બે વર્ષના સાહિત્યના સરવૈયાની બેઠક હતી, જેમાં અધ્યક્ષસ્થાને

શ્રી રમણ સોની હતા અને બેઠકનું સંચાલન શ્રી અનિલાબહેન દલાલે કર્યું હતું. સંચાલન કાર્યમાં ઉત્તરાર્ધમાં શ્રી મીનળબહેન દલે જોડાયાં હતાં. મહેશભાઈના પ્રાર્થનાગાનથી બેઠકનો પ્રારંભ થયો હતો. અનિલાબહેને બેઠકની ભૂમિકા બાંધી આપી હતી. અધ્યક્ષશ્રી રમણ સોની ૨૦ મિનિટમાં શોરી વાત મૂકી હતી. શાનસત્રની આ બેઠકને પોતે હંમેશાં પ્રશંસાની નજરે જુઓ છે અને પરિષદની આ સરવૈયાની કામગીરી નોંધપાત્ર છે તેમ જણાવ્યું હતું. સાંપતનું અવલોકન કરવું એ સાહસ છે તેમ જણાવી તેમણે સ્ટોડ રેડીંગની કાર્યવાહી કેન્સ્ટ્રીક લીસ્ટ સામાન ન બની રહે તેમ જોવું અનિવાર્ય ગણ્યું હતું. અભ્યાસીઓએ પોતાનાં નિરીક્ષણો અચૂક મૂકવા અંગે તેમણે જિંકર કરી હતી. વિશ્વનાથ મ. ભટ્ટના શબ્દો ‘પૂજા અને પરીક્ષા’ પ્રયોજને તેમણે જણાવ્યું કે જો ‘પરીક્ષા’ ન કરે તો તે વિવેચક કીર્તનકાર બની રહે છે. તેમણે ‘કવિની સાધના’, વિવેચકની સાધના’ એ બે લેખો (ઉમાશંકર જોષી)ને યાદ કર્યાં હતા. વિવેચકની ભાષાનો પ્રશ્ન તેમણે છેલ્લો હતો અને ભાષા તોછડી ન હોવી જોઈએ તેમ ભાષા મરેલી ન હોવી જોઈએ તેમ જણાવી માર્મિકતાથી કહેવાની કુશળતા અનિવાર્ય ગણાવી હતી. સરવૈયાની વાત ને ગોઠિ તરીકે જોઈ હતી. યજમાન સંસ્થા તરફથી મંચરથ મહાનુભાવોનું પુસ્તક અર્પણ દ્વારા સન્માન કરવામાં આવ્યું. સરવૈયાની બેઠકમાં નીચેના અભ્યાસીઓએ પોતાને સોંપવામાં આવેલ અભ્યાસ / અવલોકન કાર્ય અત્યંત નિષ્ઠાપૂર્વક કર્યું હતું અને સમય રજૂઆત બહુ જ રસપ્રદ અને પ્રભાવક બની રહી હતી. સર્વશ્રી સમીર ભટ્ટ (કવિતા), અજયસિંહ ચૌહાણ (નિબંધ, પ્રવાસ, ચરિત્ર), ઋષિકેશ ચાવળ (નાટક), દિશોર વ્યાસ (વિવેચન, સંગોધન, સંપાદન), ઉત્પલ યા. પટેલ (ટૂંકીવાર્તા), ઈશ્વર પરમાર (ભાળસાહિત્ય), દીપક મહેતા (નવલકથા-૨૦૦૬), દર્શિની દાદાવાલા (નવલકથા-૨૦૦૭) વક્તાઓ પોતાના વિષયને ખૂબ સારી રીતે ન્યાય આપ્યો હતો. સમીર ભટ્ટ, ઈશ્વર પરમાર તથા દર્શિની દાદાવાલાની રજૂઆત, શૈલી વગેરેએ શ્રોતાઓને મંત્રમુગ્ધ કર્યાં હતા. બાકી સૌ વક્તાઓએ પોતાની અભ્યાસનિષ્ઠાથી શ્રોતાઓને પ્રભાવિત કર્યાં હતા. દર્શિની દાદાવાલાના અભ્યાસ અભિગમથી વિદ્વાનો સાનંદાશ્ચર્ય અનુભવી રહ્યા હતા. ચાર કલાકની અભ્યાસકેન્દ્રી આ બેઠક ખૂબ સફળ અને સંતર્પક રહી હતી.

શાનસત્રની પાંચમી બેઠક ૨૭મીએ બપોરે ૩:૦૦ વાગે હતી જેનો વિષય હતો ‘સર્જક વિશેષ : ‘રમણલાલ વ. દેસાઈ’. આ બેઠકના અધ્યક્ષ હતા શ્રી દિનકર જોષી. મહેશ ભિરપીના ‘આપણે ભરોસે આપણે ચાલીએ’ ગીતની સુભદ્ર પ્રસ્તુતિ પછી મંચરથ મહાનુભાવોનું પુસ્તક અર્પણ કરીને સન્માન કરવામાં આવ્યું હતું. સંચાલન શ્રી ઉદયન ઠક્કરે કર્યું હતું. સુંદર અવાજ અને રસપ્રદ શૈલીમાં તેમણે આ બેઠકની ભૂમિકા બાંધી હતી. અધ્યક્ષશ્રી દિનકર જોષીએ આ વિષય રાખવા બદલ આયોજકોને અભિનંદન પાઠવી પ્રારંભિક વાતો કરી જેમાં ૨. વ. દેસાઈ યુગભૂતિ વાર્તાકાર કહેવાયા છે તેનું સ્મરણ આપી તેમની નવલકથાઓ, નવલિકાઓ વગેરે અંગે વાતો કરી. આ બેઠકના વક્તાઓ સર્વશ્રી પ્રકાશ ન. શાહ, વીનેશ અંતાણી, પરેશ નાયક, ગુણવંત વ્યાસ, કીર્તિદા શાહ અનુક્રમે નીચેના વિષયો પર રસપ્રદ, માહિતીપ્રદ, મૂલ્યાંકન, પુનર્મૂલ્યાંકનલક્ષી વક્તવ્યો આપ્યાં હતાં, ૨. વ. દે.ની સાહિત્યમાં સામાજિક સંદર્ભ, ૨. વ. દે.ની વાર્તાઓ, ૨. વ. દે.નાં નાટકો અને

કવિતા, ર. વ. દે.ની ઐતિહાસિક નવલકથાઓ, ર. વ. દે.ની સામાજિક નવલકથાઓ. બેઠક વિષય અને વક્તાઓને કારણે રસપાઠ બની રહી હતી.

શાનસત્રના બીજા દિવસે યજમાન સંસ્થાનો સૌરકૃતિક કાર્યક્રમ રાખવામાં આવ્યો હતો જેમાં પહેલાં વિનય-ચારુની પ્રસ્તુતિ ‘ઇન્સાન હે હમ’ રજૂ થયો. ત્યાર બાદ ચારુ બારોટ ટ્રાઈબ્રિલ નાટક ‘હાં, મેં તને ચાહી છે, જિંદગી!’ રજૂ કરવામાં આવ્યું હતું. પ્રેક્ષકોએ રાત્રિના એક વાગ્યા સુધી આ કાર્યક્રમો માણ્યા હતા.

શાનસત્રના ત્રીજા દિવસ તા. ૨૮-૧૨-૦૮નીસાવારની બેઠક એટલે સત્રની છઠ્ઠી બેઠક ‘સાહિત્યસ્વરૂપવિમર્શ કવિતા’ એમ ગોઠવાઈ હતી જેમાં અધ્યક્ષ શ્રી હરિકૃષ્ણ પાઠક હતા અને સંચાલન શ્રી રવીન્દ્ર પારેખે કર્યું હતું. મહેશ મિસ્ત્રીની પ્રાર્થના બાદ મંચરસ્ય મહાનુભાવોનું સાન્માન પુસ્તક અર્પણ દ્વારા થયું. આ બેઠકના વક્તાઓ સર્વશ્રી જ્યોતેવ શુક્લ, રાજેન્દ્ર પટેલ, રાજેશ વ્યાસ ‘સિસ્કીને’ અનુક્રમે છાંદસ-અછાંદસ, દીર્ઘકાવ્ય, ગીત-ગાઠલ કાવ્યસ્વરૂપોની ચર્ચા કરી હતી. લેખ વાંચ્યા હતા. અધ્યક્ષશ્રી હરિકૃષ્ણ પાઠકે પોતાનું વક્તવ્ય ‘કવિતાની નિસબત અને નિસબતની કવિતા’ ટૂંકમાં વાંચ્યું હતું. પછીથી કેટલીક વાતની રજૂઆત કરી હતી જેમાં કવિએ કર્મશીલ બનવું આવશ્યક નથી, નિજી એકંદરિયા મહેલમાં રહેવાનો કવિને અધિકાર છે તેવાં મંતવ્યો પ્રગટ કર્યાં હતાં. કવિતા નિરૂદ્ધેશે હોઈ શરૂ તેવો તેમનો મત હતો અને નિસબત અંગે આંતર પ્રતિતિની આવશ્યકતા તેમણે ચર્ચી હતી. છેલ્લે તેમણે કહ્યું કે કવિના આત્માભિવ્યક્તિની કલા છે. ગાજરની પીપૂડી નથી, ભાષાબાજી નથી, ભાષણબાજી નથી. કવિતા પોતાની રીતે કામ કરશે. કલા પણ જીવનમૂલ્ય છે એવો ઉમાશંકર જોષીનો મત તેમણે ટાંચ્યો હતો. પ્રાસંગિકતા / સમસામધિકતા ક્યારેક કવિતા પર હાવી થઈ જાય છે પરંતુ સૌથી મોટો નિર્ણાયક ‘કાળ’ છે. વર્તમાન ગુજરાતી કવિતા ગઝલની ગલીમાં વહી ગઈ છે તેવું નિરીક્ષણ તેમણે આપ્યું હતું, પોતે પરિષદ પર રહી વાત કરી, સાથીમિત્રો કેન્દ્ર તરફ ગાતિ કરીને કવિતાની સ્વરૂપ ચર્ચા કરશે તેમ જણાવી તેમણે ચર્ચા ખુલ્લી મૂકી અને સાથી મિત્રોએ અભ્યાસપૂર્ણ ચર્ચાઓ, નિરીક્ષણો રજૂ કર્યાં. સમગ્ર બેઠક અર્થપૂર્ણ અને અભ્યાસપૂર્ણ બની રહી હતી.

સત્રની સાતમી બેઠક સત્રના ત્રીજા દિવસે સવારે ૧૦.૩૦ વાગે યોજાઈ હતી જેનો વિષય હતો ‘નિસબત : સાહિત્ય અને સમાજ – કેટલાં અભિમુખ, કેટલાં વિમુખ ?’ આ બેઠકના અધ્યક્ષ હતા શ્રી સુદર્શન આયંગર. બેઠકનો પ્રારંભ ‘લાગ્યો કચુંબીનો રંગ’ ગીતની સંગીતમય પ્રસ્તુતિથી થયો. મંચરસ્ય મહાનુભાવોનું પુસ્તક અર્પણ કરીને સાન્માન કરવામાં આવ્યું. આ બેઠકનું સંચાલન શ્રી મનસુખ સલ્વાએ કર્યું હતું. તેમણે કહ્યું કે શબ્દ સમાજમાંથી જન્મે છે અને શબ્દ સમાજને સંસ્કૃત કરે છે. અધ્યક્ષશ્રી સુદર્શન આયંગરે વિષયની ભૂમિકા બાંધતી જણાવ્યું કે આ પ્રશ્ન પહેલીવાર નથી ચર્ચાતો અને છેલ્લીવાર પણ નથી ચર્ચાતો. સમયાનુસાર આ પ્રશ્ન અર્થઘટનો બદલાયા કરે છે. પશ્ચિમમાં રેનેસાં પછી આ વિચાર વધુ પ્રસ્તુત બન્યો. ગાંધીજીએ હિંદ સ્વરાજમાં રહિતનમાં ૨ પુસ્તક અને ૬ ઘાટ તથા જોય ફોર એવર અને ટોલસ્ટોયનાં ૬ પુસ્તકનો ઉલ્લેખ કર્યો છે. વિષયની ચર્ચા માંડતાં શ્રી આયંગરે રહિતન, ટોલસ્ટોય અને ગાંધીજીના વિચારોના સંકલ્પે વાત મૂકી. તેમણે હિન્દી સાહિત્યના આધારે સાહિત્યમાં નિરૂપાવી સમાજભિમુખતાની વાત કરી. આ ચર્ચાને શ્રી

અચ્યુત યાજ્ઞિક તથા શ્રી માર્ટિન મેકવાન બંને ‘સમાજ અને સાહિત્યનો અનુબંધ’ એવા મુદ્દે કર્મશીલના દષ્ટિકોણથી બોલ્યા. અચ્યુત યાજ્ઞિક પરિષદના અગાઉના પ્રમુખોના વ્યાખ્યાનોના આધારે કેટલાક મુદ્દા મૂક્યા જ્યારે માર્ટિન મેકવાને વર્તમાન સમયમાં, આઝાદીનાં આઠલાં વર્ષે આપણા સમાજની વાસ્તવિક સ્થિતિ કેવી છે તેના આંખે દેખ્યો અહેવાલ આપ્યો. સાહિત્યએ સમાજભિમુખ નિરૂપણ કરવું જોઈએ તેવો તેમનો મત હતો.

અન્ય બે વક્તા સર્વશ્રી શરીફા વીજળીવાળા તથા હિમાંશી શેલત ‘સાહિત્ય અને

સમાજનો અનુબંધ’ એ મુદ્દે બોલ્યાં. શરીફાબહેનની સ્પષ્ટ, તર્કપૂર્ણ, અભ્યાસપૂર્ણ અને તટસ્થ

અભિવ્યક્તિ સમગ્ર શ્રોતાગણને મંત્રમુગ્ધ બનાવી ગઈ. હિમાંશીબહેને પ્રશ્નની સરસ ચર્ચા

કરી અને વિનંતી પણ કરી કે ‘મને પ્રતિબદ્ધ લેખકનું લેખલ ન મારી દો.’ સમગ્ર ચર્ચાનું

સમતોલ સમાપન અધ્યક્ષશ્રી દ્વારા થયું.

છેલ્લા દિવસની છેલ્લી બેઠક એટલે સત્રની આઠમી બેઠક સમાપન બેઠક હતી. અધ્યક્ષશ્રી નારાયણભાઈ દેસાઈ તથા વિશેષ ઉપસ્થિતિ શ્રી દુર્લભભાઈ પટેલ, રઘુવીર ચૌધરી, ઉત્તમભાઈ પરમારની હતી, શ્રી નારાયણ દેસાઈએ મનનીય પ્રવચન આપ્યું. સમગ્ર સત્ર દરમિયાન સ્ટેડિયો કાંતલા રહીને પણ બધી ચર્ચાઓના મુદ્દાઓને તેમણે સમાપન વક્તવ્યમાં સંકળી લીધા તે વાતે શ્રોતાઓ સાનંદાશ્ચર્ય અનુભવી રહ્યા હતા. શ્રી દુર્લભભાઈ પટેલ, જગદીશ તથા ઉત્તમ પરમારે આભારવિધિ નિમિત્તે પોતાની લાગણીઓ વ્યક્ત કરી હતી. શ્રી મનસુખ સલ્વાએ પરિષદ વતી આભારની લાગણી વ્યક્ત કરી હતી.

સમગ્ર સત્ર ધન્યતાનો અનુભવ કરાવનારું રહ્યું હતું.

ઘાળાં વસ્ત્રમાં ઢંકાયેલું કરચાલિયાળું બીખું માં નિર્વેદભાવે બહાનાં સાંભળવું રહે. નહીં કોઈ આગ્રહ કે નહીં ‘હા-ના’નો પ્રત્યુત્તર. નિસ્તેજ છતાં તરલ આંખોમાં ‘ચોક્કઈ જા તો સારું’ની અપેક્ષા ઝલકતી હોય અને અધિક્ષિયોલ બન્ને બારીમાંથી રમુતિઓની વાણટ આવતી હોય : ‘...આજ તમારા ઘાઠા લેકા હોત તો તમે આમ...?’ – પરંતુ વાણટનો ધ્વનિ ક્યારેય સંભળાય ખરો ? વાણટથી ત્રીની બનેલી બારીઓ જોવાનું જલ્દય એ બધાં સિમેન્ટના ઉલ્લાઓમાં મૂકતા આવે છે. તેમની નજર આડે વરસે છે સમયનો ધીધમમાર વરસાદ, જેની પાછળ ઘર અને ઘાઠનો ચહેરો ધૂંધળો બની ગયો છે.

(‘ખારો અસંભાવ’, પૃ.૨-૩)

— જનક ત્રિવેદી

ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ તરફથી અપાતાં પારિતોષિકોના વિજેતાઓની યાદી વર્ષ : ૨૦૦૬-'૦૭

ક્રમ	પારિતોષિકનું નામ	પારિતોષિક-પ્રાપ્ત પુસ્તકનું અને પ્રકાશકનું નામ	લેખક	નિર્ણાયક
૧.	ભગિની નિવેદિતા પારિતોષિક (લેખિકા)	'અરુંધતીનો તારો' (૨૦૦૬) (ફલેમિંગો)	ઉષા ઉપાધ્યાય	મીનળ દવે
૨.	હરિ ઝં આશ્રમ યોજિત શ્રી અરવિંદ પારિતોષિક (ભક્તિવિષયક)	'ઝંખના પરોઢની' (૨૦૦૭) પ્ર. પોતે 'માંડૂક્યોપનિષદ' (૨૦૦૭) (ગૂર્જર)	વંદના ભટ્ટ મૃદુલા મારફતિયા	લાભશંકર પુરોહિત
૩.	શ્રી ઉમા-સ્નેહરશ્મિ પારિતોષિક (સર્વશ્રેષ્ઠ પુસ્તક)	'એક ક્ષણનો ઉન્માદ' (૨૦૦૭) (રન્નાદે)	હરીશ નાગ્રેયા	ચંદ્રકાન્ત ટોપીવાળા
૪.	શ્રી કાકાસાહેબ કાલેલકર પારિતોષિક (નિબંધ વ.)	'ઓળખ્યાં એવાં આલેખ્યાં' (૨૦૦૭) (ગુજ. સા. પરિષદ)	મુનિકુમાર પંડ્યા	ભોળાભાઈ પટેલ
૫.	શ્રી બટુભાઈ ઉમરવાડિયા પારિતોષિક (એકાંકી)	'ઉજાગરા' (૨૦૦૬) (પાર્શ્વ)	જિતેન્દ્ર પટેલ	મહેશ ચંપકલાલ
૬.	શ્રી પ્ર. ત્રિવેદી પારિતોષિક (શિક્ષણ)	'શોધીએ એવો સૂરજ' (૨૦૦૭) (પાર્શ્વ)	કેશુભાઈ દેસાઈ	મોતીભાઈ પટેલ
૭.	શ્રી પરમાનંદ કુંવરજી કાપડિયા પારિતોષિક (સમાજશિક્ષણ વ.)	'અક્ષરનાં અજવાળાં' (રન્નાદે) (૨૦૦૭)	ભગીરથ બ્રહ્મભટ્ટ	મોતીભાઈ પટેલ
૮.	શ્રી જ્યોતીન્દ્ર હ. દવે પારિતોષિક (હાસ્ય)	'રમૂજનાં રસગુલવાં' (૨૦૦૬) (પ્રવીણ) 'હાસ્યનો વરઘોડો' (૨૦૦૭) (ઇમેજ)	જગદીશ ત્રિવેદી શાહબુદ્દીન રાઠોડ	સતીશ વ્યાસ સતીશ વ્યાસ
૯.	શ્રી બી. એન. માંકડ પારિતોષિક (વિજ્ઞાન)	'વ્યોમદ્રષ્ટા મહારથી વિજ્ઞાનીઓ' (૨૦૦૭) (દર્શિતા)	યોગેન્દ્ર જાની	નગીન મોદી
૧૦.	શ્રી રામપ્રસાદ બક્ષી પારિતોષિક (સાહિત્યશાસ્ત્ર)	'કવિસમય' (૨૦૦૭) (પાર્શ્વ)	અજિત ઠાકોર	વિજય પંડ્યા
૧૧.	શ્રી તખ્તસિંહ પરમાર પારિતોષિક (પ્રથમ સર્જનાત્મક પુસ્તક)	'ગઝલપૂર્વક' (૨૦૦૭) (ઇમેજ)	અંકિત ત્રિવેદી	ઉષા ઉપાધ્યાય
૧૨.	શ્રી હરિલાલ મા.દેસાઈ પારિતોષિક (સામાજિક તત્ત્વજ્ઞાન)	'વાગ્વાસ્યમ્' (૨૦૦૭) (રન્નાદે)	હર્ષદ ત્રિવેદી	'પ્રાસન્નેય' પ્રકાશ ન. શાહ
૧૩.	શ્રી નટવરલાલ માલવી પારિતોષિક (બાળસાહિત્ય)	'સોનાનો પુડલો' (૨૦૦૬) (ગૂર્જર) 'છત્રીસ નંબરની બસ' (૨૦૦૭) (કુસુમ)	શ્રદ્ધા ત્રિવેદી હુંદરાજ બલવાણી (સંયુક્ત)	ઈશ્વર પરમાર ,, ,,
૧૪.	શ્રી ઉશનસ્ ખંડકાવ્ય પારિતોષિક (સોનેટમાળા, ખંડકાવ્ય)	'જેસલમેર' (૨૦૦૭) (ગૂર્જર)	યોગેશ જોષી	ધીરુ પરીખ
૧૫.	શ્રી દિલીપ ચં. મહેતા પારિતોષિક (ગઝલ)	'અહેસાસ' (૨૦૦૭) (સાહિત્યસંગમ)	દિલીપ મોદી	રશીદ મીર
૧૬.	શ્રી મહેન્દ્ર ભગત પારિતોષિક (દીર્ઘ નાટક)	'ટેરવે અટક્યા બોલ' (ગૂર્જર)	હરીશ નાગ્રેયા	એસ.ડી. દેસાઈ
૧૭.	શ્રી રમણ પાઠક (ષષ્ટિપૂર્તિ) પારિતોષિક (નવલિકા)	'ફટફટિયું' (૨૦૦૬)	સુમન શાહ : પારિતોષિકનો અસ્વીકાર	જયેશ ભોગાયતા
૧૮.	શ્રી સદ્વિચાર પરિવાર પારિતોષિક (માનવતાલક્ષી)	'ઝલક-કિશોરી' (૨૦૦૬) (ઇમેજ)	સુરેશ દલાલ	ડંકેશ ઓઝા

૧૯.	શ્રી ગોપાળરાવ વિદ્વાંસ પારિતોષિક (અનુવાદ)	‘પ્રકાશન નહીં કાયરનું કામ’ (૨૦૦૭) (આર.આર.)	અનુ. જિતેન્દ્ર દેસાઈ	શરીફા વીજળીવાળા
૨૦.	શ્રી ભાસ્કરરાવ વિદ્વાંસ પારિતોષિક (સમાજશાસ્ત્ર)	‘લોકઆધારિત વિકાસ’ (૨૦૦૬)	અનિલ શાહ	નીરાબહેન દેસાઈ
૨૧.	શ્રી રમણલાલ સોની પારિતોષિક (ભાળ-કિશોર સાહિત્ય)	‘દેડકીનું બચ્ચું અને વિમાન’ (૨૦૦૭) આર. આર.	પુષ્પા અંતાણી	ઈશ્વર પરમાર
૨૨.	શ્રી સુરેશા મજમુદાર પારિતોષિક (અનુવાદિકા/કવયિત્રી)	‘ટનટનિયો’ (૨૦૦૬) (ભાવિક)	નટવર પટેલ	(સંયુક્ત) ” ”
૨૩.	શ્રી રમણલાલ જોશી પારિતોષિક (વિવેચન)	‘થેરી ગાથા’ (૨૦૦૭) (સંસ્કૃત સાહિત્ય અકાદમી)	નિરંજના વોરા	શાલિની ટોપીવાળા
૨૪.	શ્રી ઉપેન્દ્ર પંડ્યા પારિતોષિક (મહાનિબંધ)	‘ગુજરાતી નવલકથાના મહાનાયક શ્રીકૃષ્ણ’ (૨૦૦૬) (પાર્શ્વ)	ગુણવંત વ્યાસ	વિનોદ અધ્વર્યુ
૨૫.	શ્રી ઉપેન્દ્ર પંડ્યા પારિતોષિક (લલિત નિબંધ)	‘નાટકમાં મિથ’ (૨૦૦૭) (પાર્શ્વ)	ધ્વનિલ પારેખ	” ”
૨૬.	શ્રી દિનકર શાહ ‘જય’ પારિતોષિક પ્રથમ કાવ્યસંગ્રહ	‘સ્ત્રી-પુરુષ સંબંધોનું નિરૂપણ’	દીપ્તિ શુક્લ	કીર્તિદા શાહ
૨૭.	શ્રી દોલત ભટ્ટ પારિતોષિક (ગ્રામજીવન નવલકથા / લોકસાહિત્ય)	‘પાંદ’	રતિલાલ ‘અનિલ’	નરોત્તમ પલાણ
		‘મિન્ન ષડ્જ’ (૨૦૦૭) (રંગદ્વાર)	હરિશ્ચંદ્ર જોષી	મણિલાલ હ. પટેલ
		‘એક તણાખલાની વાત’ (૨૦૦૭) (નવભારત)	ગોરધન ભેસાણિયા	રાઘવજી માધડ

૨૮.	શ્રી પ્રિયકાંત પરીખ પારિતોષિક (નવલકથા)	‘શતરંજનું મહોરું’ (૨૦૦૬) (ઇમેજ)	નવીન વિભાકર	ધીરેન્દ્ર મહેતા
		‘હુહુ’ (૨૦૦૭) (ગૂર્જર)	નરોત્તમ પલાણ	ધીરેન્દ્ર મહેતા
૨૯.	પંડિત બેચરદાસ જીવરાજ દોશી પારિતોષિક (સંસ્કૃત, પ્રાકૃત / વ્યાકરણ)	પુસ્કાર માટે પુસ્તક મળ્યાં નથી.		
૩૦.	શ્રી ભાનુપ્રસાદ પંડ્યા પારિતોષિક (ભૌલિક ગીતસંગ્રહ)	‘રાગાધીનમ્’ (રંગદ્વાર)	સંજુ વાળા	વિનોદ જોશી
૩૧.	શ્રી વિષ્ણુપ્રસાદ ત્રિવેદી પારિતોષિક (ચિંતનાત્મક)	‘અક્ષરનાં અજવાળાં’	ભગીરથ બ્રહ્મભટ્ટ	દર્શના ધોળકિયા
૩૨.	શ્રી રામુ પંડિત પારિતોષિક (અર્થશાસ્ત્ર, વાણિજ્ય ઉદ્યોગ)	‘તમન્ના તમને તાતા, બિરલા કે અંબાણી જેવા થવાની’ (૨૦૦૬) (ગ્રંથલોક)	વનરાજ માલવી	દિનેશ શુક્લ
૩૩.	શ્રી પ્રભાશંકર તેરૈયા પારિતોષિક (ભાષાવિજ્ઞાન, વ્યાકરણ)	પુસ્કાર માટે પુસ્તકો મળ્યાં નથી.		
૩૪.	શ્રી સર્વોદય આશ્રમ સણાલી પારિતોષિક	‘ગુજરાતી લોકગીત’ (૨૦૦૭) (ગૂર્જર)	હસુ યાજ્ઞિક	બળવંત જાની
૩૫.	શ્રી બી. ટી. ત્રિવેદી પારિતોષિક (ચર્યાપત્રી)	ચર્યાપત્રી	નરેશ ઉમરીગર	પ્રકાશ ન. શાહ ડંકેશ ઓઝા
૩૬.	‘ગુજરાતદર્પણ’ પારિતોષિક (દરિયાપારના સાહિત્યકારો માટે) (નવલકથા)	૨૦૦૫ : ‘પોઇન્ટ ઓફ નો રિટર્ન...’ (ઇમેજ)નીવેશ રાણા ૨૦૦૬ : ‘આંધીનો ઉજાસ’ (રન્નાદે) ૨૦૦૭ : આ વિભાગમાં કોઈ પુસ્તક રજૂ થયું નથી.	જય ગજજર	કુમારપાળ દેસાઈ ચંદ્રકાન્ત દેસાઈ

‘પરબ’ પારિતોષિક

૧. શ્રી ચંદ્રકાન્ત ન. પંડ્યા પ્રેરિત ‘પરબ’ લેખ પારિતોષિક	‘રવીન્દ્રનાથનું કાવ્યવિશ્વ’ લેખમાળા ‘પરબ’ એપ્રિલથી ડિસેમ્બર, ૨૦૦૮	ધીરુ પરીખ	નીતિન વડગામા
૨. ચિ. શિ. ત્રિવેદી પ્રેરિત ન્હાનાલાલ અને રા. વિ. પાઠક (‘પરબ’ પ્રકાશિત) શ્રેષ્ઠ કાવ્ય પારિતોષિક	‘જુઓ કેવી નજર ઢળી’ ‘પરબ’ સપ્ટે., ૨૦૦૭	આદિલ મન્સૂરી	અજય પાઠક
૩. શ્રી નાનુભાઈ સુરતી (‘પરબ’ પ્રકાશિત) શ્રેષ્ઠ નિબંધ પારિતોષિક	‘કોઢ’ ‘પરબ’ જાન્યુ., ૨૦૦૮	રામચંદ્ર પટેલ	અજય રાવલ
૪. શ્રી નાનુભાઈ સુરતી (‘પરબ’ પ્રકાશિત) શ્રેષ્ઠ નવલિકા પારિતોષિક	‘માર્જિનાઈઝ્ડ’ ‘પરબ’ જુલાઈ, ૨૦૦૮	ઇલા આરબ મહેતા	કિરીટ દૂધાત

શ્રી પ્રાણજીવન એજ્યુકેશન ટ્રસ્ટ પારિતોષિક : (બી.એ.માં ગુજરાતીમાં પ્રથમ સ્થાન માટે)

વર્ષ : ૨૦૦૭

એમ. એસ. યુનિવર્સિટી : પાદરિયા અનીતા નરહરિભાઈ
 સ. પ. યુનિવર્સિટી : ચૌહાણ પ્રિન્સીપાલબહેન કાંતિભાઈ
 ભાવનગર યુનિવર્સિટી : દવે મયૂરીબહેન દિલીપકુમાર
 સૌરાષ્ટ્ર યુનિવર્સિટી : કણઝરિયા સુનીતાબહેન બાબુલાલ

વર્ષ : ૨૦૦૮

એમ. એસ. યુનિવર્સિટી : પંડ્યા હીરેન્દ્ર રાજેન્દ્રકુમાર
 સ. પ. યુનિવર્સિટી : વહોરા રક્ષીતભાઈ શરીફમહંમદ
 ભાવનગર યુનિવર્સિટી : બોરડા અમીતાબહેન વિહલભાઈ
 સૌરાષ્ટ્ર યુનિવર્સિટી : દેરવાલિયા મંજુલાબહેન મોહનલાલ

સાહિત્યવૃત્ત

સંકલન : પ્રફુલ્લ રાવલ

સુમન શાહને સાહિત્ય અકાદમી (દિલ્હી)નું પારિતોષિક

સુમન શાહને એમના વાર્તાસંગ્રહ ‘કટકટિયું’ માટે સાહિત્ય અકાદમી (દિલ્હી)નું પારિતોષિક મળવું છે. એમને અભિનંદન.

વાર્તાશિબિર

સુરેશ જોશી સાહિત્યવિચાર ક્ષેત્રમ અને ઉત્તર ગુજરાત વાર્તાવર્તુળના સંયુક્ત ઉપક્રમે બાવીસમો વાર્તાશિબિર રાધનપુર ખાતે ૨૮-૩૦ નવેમ્બરના રોજ સંપન્ન થયો. એમાં સુમન શાહથી સાહિત્ય પરમાર સુધીના વાર્તાકારોની વાર્તાઓનું પઠન ને ચર્ચા થઈ.

‘કાવ્યસૌંદર્ય’ પર સુમન શાહનું વ્યાખ્યાન

૮ નવેમ્બરે શિશુવિહાર બુધસભાના ઉપક્રમે શ્રી તપન્સિંહ પરમારના જન્મદિનની શુભેચ્છામાં સુમન શાહનું ‘કાવ્યસૌંદર્ય’ પર વ્યાખ્યાન યોજાવું હતું.

દલપત પઢિયારનું કાવ્યપઠન

૩૦ નવેમ્બરે શિશુવિહાર બુધસભાના ઉપક્રમે દલપત પઢિયારે સ્વરચિયત કાવ્યોનું પઠન કર્યું હતું.

‘કર્મ જીવન કુશળ’નું વિમોચન

ભાનુભાઈ ત્રિવેદીના પુસ્તક ‘કર્મ જીવન કુશળ’નું વિમોચન ગુજરાત દર્પણની સાહિત્યસભામાં ઓકિત ત્રિવેદીના હસ્તે થયું હતું. ત્યારે વિનોદ ભટ્ટની ઉપસ્થિતિ હતી.

‘મમવિધ’નું વિમોચન

‘સંગ્રાથ’ – સુરેન્દ્રનગર દ્વારા ૨૨ નવેમ્બરે પંકજ ત્રિવેદીના પુસ્તક ‘મમવિધ’નું વિમોચન મનોહર ત્રિવેદીના હસ્તે થયું હતું. ત્યારે ઓક મુશાવરાનું આયોજન પણ થયું હતું.

પુષ્ટિપદોનું વિમોચન

‘શ્રી યમુનાજીમાં ૪૧ પદોનો ત્રિવિધ રસારવાદ’ એ જયંત જી. ગાંધી ‘કુસુમાયુધ’ના પુસ્તકનું વિમોચન જૂનાગઢની હલ્દેલીના પૂ. પા. ગો. શ્રી હિશોરચંદ્રજી મહારાજના હસ્તે થયું હતું.

અમરેલીમાં કવિશ્રી કાન્ત પર્વ

૨૧-૨૨ નવેમ્બરના રોજ ગુજરાત સાહિત્ય અકાદમીના સહયોગથી અમરેલીની વિવિધ સંસ્થાઓની સાથે રલી સ્વામી વિવેકાનંદ વિદ્યાભારતી ટ્રસ્ટ, રૂપાયતનમાં કાન્ત પર્વની ઉજવણી થઈ ગઈ. ૨૧ નવેમ્બરે કાન્તના જીવન પર આધારિત પ્રદર્શન રૂક્મણિબહેન બાલમહિરમાં ધારાશાસ્ત્રી શ્રી જશવંત કાનાબારના હસ્તે ખુલ્લું મુકાવું હતું. ૨૨ નવેમ્બરે

‘જ્યાં સૂર્ય વસે સકૈવ’ એ પરિસંવાદ પ્રા. વસંતભાઈ પરીખના અધ્યક્ષસ્થાને સંપન્ન થયો હતો. તેમાં ડૉ. વિનોદ જોષી, મનસુખ સલ્વા અને ડૉ. સતીશ વ્યારો વાર્તાલાપ આપ્યા હતા.

‘જ્યોતિષ્યુ : જીવન અને સાહિત્ય’ પર પ્રકૃત્ત રાવલનું વ્યાખ્યાન

૬ ડિસેમ્બરે ગુજરાત સાહિત્ય સભાના ઉપકમે ધીરુભાઈ ઠાકરની અધ્યક્ષતામાં પ્રકૃત્ત રાવલે ‘જ્યોતિષ્યુ : જીવન અને સાહિત્ય’ પર જવંતી વ્યાખ્યાન આપ્યું હતું. ત્યારે સંસ્થાના પ્રમુખ ડૉ. મધુસૂદન પારોખે અને ધીરુભાઈ ઠાકરે પ્રાસંગિક પ્રવચનો કર્યા હતાં. કાર્યક્રમનું સંચાલન નાલિની દેસાઈએ કર્યું હતું.

‘સુન્દરમ્ શતાબ્દીવંદના’ વિશેષાકનું વિમોચન

સંસ્કારમિલન – વલસાડના સુવર્ણજવંતી વર્ષે સુન્દરમ્ની જન્મશતાબ્દી નિમિત્તે સંસ્થાએ ‘સુન્દરમ્ શતાબ્દીવંદના’ નામે વિશેષાક તૈયાર કર્યો છે તેનું વિમોચન ૨૧ ડિસેમ્બરે ‘ઉદ્દેશ’ના તંત્રી પ્રબોધ ૨. જોશીએ કર્યું હતું ત્યારે મુખ્ય મહેમાન ડૉ. ચંદ્રકાન્ત શેઠ હતા અને અધ્યક્ષસ્થાને કવિશ્રી ઉશાનસૂ હતા.

ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદને મળેલ દાન

ક્રમ નામ	ગામ	રકમ
૧. સીતારામ સેવા ટ્રસ્ટ (વ્યાખ્યાનો અને સાહિત્યસન્નોના આયોજન માટે)	મહુવા	૫૦,૦૦૦
‘પરબ’ અપીલ પેટે મળેલ દાન		
૧. મીનળ દલે	ભરૂચ	૬૫૧
૧. નીલેશ રાણા	પીંચે, યુએસએ	૧,૦૦૦
સાકું દાન		
૨. સુદર્શન આવંગાર	અમદાવાદ	૧,૦૦૦

પરિશ્રમ મને પ્રિય છે. પરસેવો પાડીને મળવેલું પરિણામ જે આવે તે મીકું લાગે છે. એ પરિણામ જાહેર જનતાને સંતોષે કે નહિ, એ પ્રશ્ન પછી ઊઠે છે. પહેલો પ્રશ્ન તો લેખકના પોતાના સંતોષનો છે.

હું એક કામ પૂરું કરું છું ત્યારે મારો સંતોષ એ હોય છે કે મારી શક્તિની સમયા મર્યાદા આવી રહ્યા સુધી મેં મહેનત કરી છે. આથી વધુ સાકું હું ન જ કરી શક્યો હોત. એ થઈ મારી શક્તિની મર્યાદા.

પણ હું મારી જાતને કદી એમ સમજાવી લેતો નથી કે મારી જાહેરમાં જે પ્રતિષ્ઠા થઈ ગઈ છે તેને આધારે હું જે કંઈ ઘસડીને ફગાવીશ તે લોકો ચલાવી લેશે. ના, હું જાણું છું કે સાહિત્યકાર અને પત્રકારનું કશું જ લોકો શ્રીપુરોત્તે રાખતા નથી.

અગાઉ તમે ખૂબ અરથી કૃતિઓ આપી છે એટલે એકાદ નબળી લોકો નિભાવી લેશે, એમ કદી ગણશો નહીં. એથી ઊલટું, અગાઉ તમે લોકોને જે આસ્વાદ કરાવ્યો હશે તેથી ઉચ્ચ વાચનની લોકો તમારી તરફથી અપેક્ષા રાખીને બેસશે. માટે બહેતર છે કે કંઈ વધુ ન આપો, પણ જે કંઈ આપો તે તમારા ૧૦૦ ટકા શ્રમનું જ અને તમારો પોતાનો સંતોષ પ્રાપ્ત કરી શકેલું પરિણામ હોવું જોઈએ.

પછી શક્તિ જે નવા સીમાડા સાર નથી કરી શકતી તે માટે વલખાં પણ શાં ? તમારો સ્વધર્મ તમારી શક્તિમર્યાદા તેમજ જે વર્ગને તમે પહોંચાડવા માગો છો તેની મર્યાદા નક્કી કરી લેવાનો છે.

— ઝવેરચંદ મેઘાણી